

РЕЗЮМЕ

НА НАУЧНИ ТРУДОВЕ НА ДОЦ. Д-Р МАРИЯ ГЕОРГИЕВА СТОЯНОВА, КАТЕДРА "ИКОНОМИЧЕСКА СОЦИОЛОГИЯ", ОБЩОИКОНОМИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ, УНСС,

които не повтарят публикациите, представени за присъждане на образователна и научна степен "доктор" и за заемане на академична длъжност "доцент" във връзка с участие в конкурс за заемане на академична длъжност "професор" по научна област 3. Социални, стопански и правни науки, професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата и научна специалност "Социология", обнародван в ДВ, бр. 69 от 25.08.2017.¹

I. Издадени учебници и учебни пособия (самостоятелни или в съавторство)

1. Стоянова, М. (2005) Икономика и социална политика на държавата.

В: Икономическа социология. София: Издателски комплекс – УНСС, с. 168 – 191.

Основната цел на темата в учебника "Икономическа социология" е да изясни на студентите същността, предназначението, принципите (субсидиращ, солидарност, социална сигурност), функциите (защитна, гарантираща, стимулираща), обхвата и границите на социалната политика (в сферата на заетостта и безработицата, на трудовите доходи, охраната на труда и заобикалящата среда, здравеопазването, образованието, социалния отдих, жилищната политика, социалното осигуряване и социалното подпомагане). Обяснени са формите на социалната политика (СП) (активна и пасивна) като теория и практика. Направен е преглед на доминиращи определения на понятието в научни публикации у нас и в чужбина. СП е дефинирана като социални намерения и конкретни действия на официалните власти от макро-, мезо- и микроравнище с цел постигане на социална сигурност за гражданите в обществото. Според автора определението на СП трябва да дава отговор на четири въпроса – Какво прави? (разкрива съдържанието и целите на провежданата политика); Кой я провежда? (кои са субектите и как са разпределени отговорностите между централните и локалните власти, обществените организации и пр.); За кого? (посочени са социалните категории, които са нейни обекти); С какви средства? (главно законодателни, организационни, материални и финансови, необходими за осъществяването на основните цели). Обяснена е взаимовръзката между икономиката, икономическата политика и социалната политика на държавата. Поставен е акцент върху социологическото разбиране на СП като приложна социология (социология в действие).

2. Стоянова, М. (2005) Фирмена култура.

В: Икономическа социология. София: Издателски комплекс – УНСС, с. 261 – 285.

Основната цел на темата в учебника "Икономическа социология" е да изясни на студентите същността, предназначението, основните характеристики и функциите на фирмената (организационна) култура. Тя е дефинирана като съвкупност от споделени, устойчиви социални норми на взаимоотношения и навици, морални и духовни ценности, символи и стремежи, изграждащи динамични модели на поведение, отличаващи фирмите една от друга. Представени са основните функции на фирмената култура (ФК) – системообразуваща, социализираща, комуникативна, идентификационна, интегративна, адаптационна, властово-ролева, генетична

¹ Номерацията на трудовете е в съответствие с Картата за изпълнение на количествените изисквания за заемане на академичната длъжност "професор" в УНСС.

(историческа), регулативна. Върху основата на седем критерия е направена класификация на ФК. Обяснени са моделите на Хофстеде, Харисън и Ханди и Дийл и Кенеди. Представена е структурата на ФК като състояща се от три елемента: ценности, герои и символи. Изяснен е механизъмът на формиране, разпространение и управление на ФК.

3. *Стоянова, М. (2011) Социална политика.*

В: Основни термини, използвани в учебния процес. Том III. Политически науки. София: Университетско изд. "Стопанство", с. 403 – 406.

Статията в енциклопедичния речник, том III, има за цел да изясни термина "социална политика" във функционален и управленски аспект. Разглеждана от функционална гледна точка и в широк смисъл, социалната политика представлява обществено организирани и правно регламентирани дейности за задоволяване на определен набор от социални потребности. Това са дейности по осигуряване на публични блага и услуги, свързани със заетост, безопасни и здравословни условия на труд, достъп до образование, здравеопазване (профилактика, лечение и рехабилитация), социален отдих, социално подпомагане, социално осигуряване, битов комфорт (жилище, екологично чиста среда, защита от посегателства върху личността и собствеността и пр.). Те са институционално закрепени чрез национални социални законодателства и международни правни норми (ратифицирани от съответните страни), адекватни са на социалните потребности на всички граждани в конкурентно общество в ролята им на обект на социалната политика. Управлението и регулирането им се осъществява от правителствени и неправителствени органи и организации – субекти на социалната политика. Като цяло основната цел на този тип социална политика е гарантиране на социална сигурност за достойно човешко съществуване. Разглеждана от управленски аспект, социалната политика се интересува от регулация на социалните дейности и отношения – потребности, права, статусни позиции. Основните ѝ цели са намаляване на социалните неравенства в обществото и запазване на социалния мир. Направен е кратък исторически преглед на развитието на социалната политика като теория и като практика. Подчертава се, че в съвременните модерни общества и обществата на късната модерност СП се превръща в инструмент на властта на различни нива (държавно, общинско, фирмено/организационно, гражданско) за реализиране на приоритетни социални цели – като политика на социалното развитие за постигане на човешка сигурност, политика на жизнения стандарт и политика спрямо отделни лица, групи и общности, които се намират в неблагоприятно положение за гарантиране на социалната им защита. Представени са модели на социалната политика – класическият либерално ориентиран модел, стимулиращ гарантиране на индивидуална сигурност чрез лична предприемчивост и лична отговорност ("човек сам да си помогне"); егалитарно ориентираният модел, чиято основна цел е гарантиране на солидарна сигурност (тип "грижа на държавата" – нордически, англосаксонски континентален, средиземноморски и модел на социална политика в бившите социалистически страни); европейският социален модел.

4. *Стоянова, М. (2012) Разработване и защита на дипломна работа.* Методическо ръководство за дипломанти от ОКС "магистър". Второ прераб. и допълн. изд. София: Издателски комплекс – УНСС. 46 с.

Методическото ръководство е предназначено за студентите от ОКС "магистър" на специалностите "Социология" и "Икономическа социология" при катедра "Икономическа социология" в УНСС, както и за всички други студенти, които преценят, че то може да им бъде полезно в творческия процес по разработване,

написване и защита на дипломната работа. То е второ преработено и допълнено издание. Основната цел е студентите да се запознаят с алгоритъма за разработване, написване и защита на дипломна работа. Чрез методическото ръководство ще се уеднаквят начините на разработване на дипломна работа и ще се изработят единни критерии за тяхното оценяване от рецензентите и от държавните изпитни комисии. Използването на методическото ръководство, на правилата и изискванията, заложиени в него, не пречи на индивидуалната творческа работа на дипломантите върху дипломните им разработки, а помага те да придобият цялостен и завършен вид според методическите изисквания на науката.

5. *Стоянова, М. (2014) Конфликтите през призмата на социологията*. Второ прераб. и доп. изд. София: Издателски комплекс – УНСС. 421 с.

Книгата представлява социологически прочит на конфликтите и социологическа интерпретация на конфликтните зони. Построена е върху два проблемни кръга – на теоретичното социологическо разбиране на конфликта и на емпиричния анализ на изследователска практика по изучаване на конфликтите (1999 – 2014 г.). Това е второ издание на книгата от 2012 г. – преработено и допълнено и в двете части. Книгата е написана на достъпен език и е насочена към студенти от специалностите "Социология" и "Икономическа социология" в УНСС. Приложените контролни въпроси, казуси, теми и реферати, тестове, теми за емпирично изучаване на конфликти дават възможност на студентите за активна работа с текста, за самопроверка на степените на овладяване на материала, за решаване на казуси по разрешаване на реални социални конфликти, както и за самостоятелно емпирично изучаване и анализиране на конфликти и конфликтни зони в икономиката и обществото.

В съдържателен аспект предлаганата книга надхвърля задачите на един учебник и може да бъде интересна и за всички, интересувачи се от конфликтната проблематика – изследователи и практики.

В първата част на книгата е даден отговор на основния въпрос – защо е значим и необходим социологическият поглед върху конфликтите, конфликтните зони и конфликтните взаимодействия. Тя е теоретична и в нея са включени четири логически взаимосвързани глави. Първа глава е озаглавена *Развитие на идеите за конфликтите като социално явление* и проследява генезиса на конфликтологичните идеи от Античността до края на XIX век, институционализацията на социологията на конфликтите като самостоятелно научно направление в структурата на социологическите науки, както и развитието на знанието за конфликтите в България през призмата на социологията. Направена е периодизация на конфликтознанието в България и са проследени основни конфликтологични изследователски полета със съответните авторски публикации. Във втора глава – *Социологическо разбиране на конфликтите* – са разкрити същността и основните теоретични характеристики на понятието конфликт, конфликтна зона и конфликтно взаимодействие. Под конфликт се разбира процес, в който протичат стълкновения (конфликтни взаимодействия) между най-малко две страни (А и Б), предизвикани от разногласия в техните цели, интереси, ценности и потребности, в резултат на което една от страните – А, съзнателно и активно действа в ущърб на друга – Б, която, като осъзнава и се убеждава, че посочените действия са насочени против нея, предприема съответни действия срещу първата страна – А. Определени са основните социални характеристики на конфликта. Представена е неговата структура в статичен и динамичен аспект. Статичният модел разкрива съдържанието и характера на конфликта, а динамичният – фазите и етапите на неговото проявление. Представен е механизмът на възникване и обясняване на

конflikта и са проследени формите му на проявление. В трета глава е обяснен *механизмът за управление и разрешаване на конфликти* и са описани използваните в социалната практика различни типове управленски стратегии и адекватни на тях методи. Четвъртата глава е посветена на *социологическото изучаване на конфликтите* като част от социалната реалност, проследени са теорията и методологията на емпиричното социологическо изследване.

Всяка от главите завършва с методологическа част, включваща задачи са самостоятелна работа на студентите, теми за реферати, контролни въпроси, допълнителна литература.

Втората част на книгата обхваща изследователския опит на авторката при изучаване на конфликтите в България през периода 1999 до 2014 г. В първа глава са представени анализи на резултати от емпирични изследвания на конфликтите, характеризиращи преходния период – 90-те години на XX век, а във втора – през първото десетилетие на XXI век. Тематичната насоченост на авторските изследвания са в областта икономика – общество. В тази част са представени анализи на резултати от емпиричното социологическо изследване, посветени на двете лица на конфликтите на прехода; конфликтите при ликвидацията в селското стопанство; самоуправлението на село – надежда за възраждане на селското стопанство и селските райони; личната отговорност на селския жител/стопанин в традициите на поколенията в България; защитната функция на социалната политика в предприятията в ликвидация и несъстоятелност; конфликтите при създаването и внедряването на интелектуални продукти (иновационната активност); конфликти на обучителния пазар; трудови конфликти; конфликти при работа в екипи и др.

II. Публикувани монографии и студии

A) Монографии

6. *Стоянова, М. (2011) Фалитът – старият нов демон.* Троян: Издателство АПП-АЛЯ.

Монографичният труд представлява социологическа теория за несъстоятелността и е първата публикация в този контекст. Според единия от рецензентите – проф. д.ф.н. Кръстьо Петков – "приносите на авторката във "Фалитът – старият нов демон" могат да се обобщят до най-важното: тя създава социологическа теория за несъстоятелността на търговци и очертава ново теоретично направление в икономическата социология. Доц. Мария Стоянова е първият изследовател – икономист и социолог, който реално допринесе за преодоляване на дефицита от социологическо знание за търговската несъстоятелност у нас".

Книгата се състои от **две части**. Първата – "Някои приближения към спецификата на фалита" – включва две глави. В първата – "Фалит или несъстоятелност – понятийни интерпретации" – е представена еволюцията на несъстоятелността и нейното институционализиране в модерните общества. Специално е проследена институционализацията на несъстоятелността в България. Във втората – "Приближения към спецификата на несъстоятелността" – авторката подчертава, че в социологическата литература все още не присъстват определения на търговската несъстоятелност. Върху основата на историко-правен анализ на генезиса на несъстоятелността тя дефинира понятието в три аспекта: *първо*, като интерактивен модел, т.е. като взаимодействия между пазарните и непазарните контрагенти и партньори на субектите на несъстоятелността; *второ*, като институция, която задава образци на поведение за субектите в процеса по несъстоятелност; *трето*, като социален процес, в който тези

образци на поведение се спазват или нарушават и едновременно с това търпят развитие и промени под влияние на различни фактори – вътрешни и външни за субектите, и най-силно под въздействието на потребностите на обществото от създаване на справедлив социален ред за кредитори и длъжници, така че да се регулират взаимодействията между тях и да се хармонизират интересите им.

Втората част на книгата е озаглавена "Търговската несъстоятелност в България в изследователския периметър на социологията през периода 1989 – 2008 г.". Съставена е също от две глави. Върху основата на разработена от нея методология и методика за изучаване на този феномен у нас в продължение на едно десетилетие авторката реализира поредица от емпирични социологически изследвания на несъстоятелността в индустриалния и селскостопанския отрасъл, в обществения и частния сектор (при малките и средни предприятия). В първа глава са представени анализи на резултатите от проучванията. Във втора са изведени последиците от взаимодействията на субектите в процеса по несъстоятелност и от институционализирането на несъстоятелността в нашето общество.

В заключението авторката подчертава, че фалитът и неговите метаморфози несъстоятелност, конкурс, крида, инсолвенц, банкрут са понятия, без които нито обществата в миналото, нито обществата в съвременното се разминават. Затова в научните публикации той е наричан "демон – колкото стар, толкова и нов, колкото необходим, толкова и абсурден, но никога ненадживян, т.е. вечен" (с. 285). Върху основата на социална емпирия от авторските изследвания са направени изводи, които се отнасят до следното: в България през периода 1996 – 2000 г. (в годините на прехода) процесът на институционализация на несъстоятелността остава незавършен (главно поради отсъствие на традиция и предаване на социалния опит от поколение на поколение, недостатъчна приемственост в законодателствата по несъстоятелност, както и по политически причини – стратегическа цел за бързо раздържавяване на собствеността. Процедурите по несъстоятелност се прилагат предимно като остатъчни (след процедури по преобразуване и реструктуриране на държавните предприятия, тяхната приватизация, ликвидация, изолация, финансово оздравяване). Финансово-икономическият анализ на обществения сектор през периода 1991 – 2000 г. показва, че е налице неплатежоспособност, която с наличните активи може да бъде преодоляна, но няма свръхзадължнялост на държавните предприятия, за да им бъде открита процедура по несъстоятелност. Към причините за задълбочаване на тяхната неплатежоспособност и откриване на производства по несъстоятелност се отнасят такива, като: преобразуването им в еднолични търговски дружества (ЕТД) с цел реструктуриране на собствеността в тях; обявяването на част от тях в ликвидация, на друга – в изолация, на трета – във финансово оздравяване и в продължително специално наблюдаване от министъра на финансите и от МВФ; липсата на мениджърска стратегия и на мениджърско поведение, ориентирано към успешна трансформация на собствеността при запазване на висока цена на активите и намиране на стратегически инвеститори за продължаване на технико-технологично обновяване на дейността и запазване на ефективна заетост; от наличие на непредпазлив и на умишлен банкрут (престъпна несъстоятелност). Съдебните процедури през този период са доста преплетени, объркани, непрозрачни; обществото се намира в информационен вакуум и пр. Основните последици от търговската несъстоятелност се отнасят до задълбочаване на противоречията и конфликта на интереси между субектите на процеса по несъстоятелност и извън него и формирането на множество зони на конфликти, които не намират икономическо и социално ефективно разрешаване чрез процедурите по несъстоятелност, прилагани у нас. Към това се прибавя и отсъствието на държавна визия (стратегия) за тяхното разрешаване по начин, удовлетворяващ и двете страни в

конflikта, а не едностранно. Практиката у нас доказва, че негативните последици остават за търговците длъжници и за техните кредитори, а ползите се извличат от трети страни – от купувачите на цели или на обособени части от предприятията в несъстоятелност. Това е косвен резултат от безпрецедентното прехвърляне на ресурсите от държавния в частния сектор, при отсъствие на предварителен и последващ контрол над сделките с държавно имущество. Неразрешаването на противоречията и на конфликтите носи загуби за цялото общество, тъй като и двете страни в конфликта са държавни структури.

Опитите за преодоляване на негативните последици за търговците длъжници от общественния сектор чрез практика на опрощаване на дълговете им през преходния период привнасят тръпчив вкус, тъй като водят до увеличаване на данъчното бреме на българина и до още по-голямо обедняване. Този негативизъм в нашето общество обаче се засилва не само от данъчната тежест (тя е следствие), а преди всичко от рязкото оттегляне на държавата от нейните функции в икономиката и социалната сфера – пряко следствие от смяната на идеологията (от държавен патернализъм към пазарен фундаментализъм). Практиката на опрощаване на дългове вече е реален факт в Европейската правна система по несъстоятелност по силата на Европейския регламент ЕО №1346/2000 г. на Съвета от 29 май 2000 г., прилагана от 31 май 2002 г. Този регламент има задължителен характер за всички държави – членки на ЕС, в т.ч. и България, за да се хармонизират техните законодателства в рамките на Съюза. Следователно България след 2007 г. отново се връща към тази практика, но при други условия и с друга траектория – опрощаване на дългове не само в публичния, но и в частния сектор (с немалък дял чуждестранно дялово и/или акционерно участие). Опрощаване на дългове (в смисъл на национализация) се прилага и в американската и в английската система на банкрутите, особено силно след глобалната криза от 2008 г. като антикризисна мярка, със същата цел каквато е в европейската практика – реорганизация и оздравяване на длъжниците и запазване на тяхното активно присъствие на пазара.

Метаморфозите на фалита/несъстоятелността в началото на XXI век са продиктувани от глобализационните процеси, от безпрецедентната по обхват и произход криза от 2008 г. и последиците от нея, които налагат смяната на идеологията на пазарния фундаментализъм с прагматичния реализъм на държавната регулация, изискват "нова архитектура на световната финансова система" (Ив. Ангелов) и нова система на уреждане на несъстоятелността на трансграничните икономически субекти. Свързано с метаморфозите на несъстоятелността е изказването на Дж. Стиглиц, че е необходима "нова система на уреждане на просрочия на фирми, действащи в няколко страни, включително и дългови просрочия от суверенни държави. Днес, ако банка или фирма от реалния сектор на една страна обяви неплатежоспособност, това може да има глобални последици. При участие на множество национални правни системи възелът може да се разплита с години. Светът сега ще бъде затрупан с просрочия и ще е необходим по-добър начин от досегашния за уреждането им".

Новите форми на живот на фалита/несъстоятелността през третото хилядолетие са в посока към уеднаквяване на законодателствата в европейски и световен мащаб с цел защита на търговеца длъжник за продължаване на дейността независимо от неговото седалище (страната, в която е учредено дружеството му), което предвижда и изисква държавна регулация. В рамките на ЕС това се извършва с поредица от директиви и регламенти, които имат задължителен характер за страните членки.

Тази тенденция, прокарана през последните години, налага да се извършат промени и в нашия ТЗ, които според експерти от Асоциацията на българските бизнес консултанти имат отношение към: 1. Превенцията на несъстоятелността като средство

за намаляване на "стигматизирането на фалита" и като средство за защита на длъжника срещу индивидуалните действия на кредиторите и възможност за ранно провеждане на неговата реорганизация (оздравяване). 2. Адаптиране на българското законодателство към законодателствата по несъстоятелност на страните членки, за да се повиши ефективността на трансграничната несъстоятелност. 3. Разширяване кръга от лица, спрямо които може да се открива производство по несъстоятелност – не само за търговци, каквато е българската практика, но и за нетърговци (например физически лица, които се занимават със селскостопанска дейност, занаятчии и лица, които извършват услуги с личен труд; лица, които упражняват свободни професии; лица, които извършват хотелиерски услуги чрез предоставяне на стаи в обитаваните от тях жилища; потребители). 4. Особените производства по несъстоятелност за търговци в ликвидация; публични предприятия (държавен монопол или създадени с особен закон); банки, застрахователни и осигурителни дружества. 5. Изключенията от принципа на търговската несъстоятелност на скритото съучастие (чрез подставени лица, дружество със съучастие, косвен представител); неограничено отговорните съдружници в събирателни дружества (СД), командитни дружества (КД) и командитни дружества с акции (КДА), несъстоятелност след смърт на физически лица и пр.

Изучаването на несъстоятелността в социологически контекст е стъпка към по-пространно и задълбочено изучаване на многобройните пластове на несъстоятелността и на нейната многоликост. Създаденият от авторката социологически инструментариум и апробираните социологически методи с успех могат да се прилагат за изучаване на несъстоятелността и през новото хилядолетие. Социолозите са в дълг и към тази проблематика, икономистите – не по-малко, психолозите и управленците – също. Необходимо е да се прилага интердисциплинарен подход при изучаване и анализиране на несъстоятелността не само като демон и стигма, но и като превенция на стигмата и стимулиране на длъжника към оздравяване и нова стопанска активност.

Б) Студии

7. Стоянова, М. (2014) Управление на конфликтите в организациите.

В: Управление на човешките ресурси. София: Изд. НБУ, 2014, 419-469.

В студията са изяснени същността на конфликтите в организациите, техните социални характеристики и основни функции. Поставен е акцент върху управлението и разрешаването на конфликтите в тях. Възприето е следното определение за управление на конфликта – процес на целенасочена дейност на управляващите (от различен ранг и равнища) за въздействие върху конфликтующите страни с цел предотвратяване и/или разрешаване на конфликтните взаимодействия между тях. Изяснен е алгоритъмът за управление на конфликтите. Динамиката на управленския процес е разкрита чрез три етапа – успокояване на конфликта, частично разрешаване на конфликта и приемане на решение между страните за пристъпване към разрешаване на конфликта. Под разрешаване на конфликта се разбира управленски процес, при който чрез прилагане на определени стратегии и методи се постига споразумение между страните за прекратяване на конфликта от гледна точка на предварително заложена крайна цел за всяка от тях – печалба и/или загуба. Обяснени са основни стратегии, най-често прилагани в организациите за управление и разрешаване на конфликтите – съперничество, компромис, сътрудничество, бягство от конфликта, приспособяване или отстъпка, както и допълнителни – на "скритите действия", "бързото решение", "упражняването на сила", "уреждането на колективните трудови спорове". Изяснени са

и адекватните на стратегиите методи, които се прилагат за тяхната успешна реализация (преговори – преки и опосредствани).

8. *Стоянова, М. (2015) Трудовопроизводителните кооперации за инвалиди като субекти на социалната икономика – преобърнати реалности. // Научни трудове на УНСС, том 2-3/2015, част втора. С., Издателски комплекс – УНСС, 9-47.*

Основната цел на настоящата студия е да представи българските трудовопроизводителни кооперации за инвалиди (ТПКИ) като субекти на социалната икономика, да разкрие преобърнатите реалности в тях, настъпили след 1989 г., и да очертае близка перспектива. За постигането на целта е направен вторичен анализ на данни от проведеното емпирично социологическо изследване на тема "Възможности на работната среда в трудовопроизводителните кооперации за социално включване чрез трудова заетост на хора с увреждания", реализирано през 2013 – 2014 г. с ръководител автора на студията. Изследването е представително за системата на НС на ТПК и обхваща 11 ТПКИ от 6 планови икономически района на страната, от 10 областни града, с общ брой на респондентите – 160. На базата на социалната емпирия е защитена тезата, че през последните повече от 20 г. наличните възможности на тези специализирани кооперации не само че не се използват в достатъчна степен, но и непрекъснато се появяват нови социални бариери, които предизвикват намаляване на техния абсолютен и относителен дял в общия брой кооперации в България. В съвременните либерални пазарни условия ТПКИ са по-скоро парадокс (преобърната реалност), отколкото субект на социалната икономика в България.

За целите на настоящата разработка са дефинирани и обяснени следните основни понятия: социална икономика, кооперации, трудовопроизводителни кооперации и ТПКИ. Възприета е дефиницията на Европейската комисия от 1990 г., че "социалната икономика е съставена от организации и предприятия независими от държавата, които произвеждат стоки и услуги със социална цел, характеризират се с демократично участие на своите членове, основават се на солидарност и не разпределят печалба". Подчертано е, че социалната икономика е изградена от специфични икономически единици – социални предприятия, функциониращи чрез различни форми: кооперации, взаимоспомагателни дружества, асоциации и фондации (известни в литературата като "четири фамилии").

В студията акцентът е поставен единствено върху ТПКИ в България. Те представляват разновидност на трудовопроизводителните кооперации и са вид доброволни сдружения на хората с увреждания и трудоспособни лица, с променлив капитал и променлив брой членове, които чрез взаимопомощ и сътрудничество извършват производствена, търговска, социална, културна и друга дейност. Върху основата на данни от емпиричното изследване е направен диагностичен анализ на изследваните 11 кооперации, избрани на случаен принцип, и са установени и анализирани преобърнатите реалности в тях. Направен е анализ на възможностите на тези социални предприятия за социално включване и реинтеграция на хора с увреждания. Върху базата на представителна емпирична информация са разкрити парадоксите, или преобърнатите реалности в тези кооперации, а именно: имат 60 г. история – но за повече от 20 години са напълно забравени от държавата и обществото; имат богата материална база – но не се използва по предназначение; те са социален оазис за трудова реализация на хора с увреждания, но в тях отсъства възпроизводство на кадри, те са непривлекателни за хора млади специалисти поради ниски доходи и нисък престиж в обществото; в тях работят член-кооператори, реални собственици на капитала – но те нямат самочувствие и увереност в собствените сили да управляват и

решават съдбата на кооперациите, в т.ч. да развият социално предприемачество; през последните години социалната икономика в развитите пазарни икономики показва устойчиво развитие в условия на криза, а у нас нейните структурни елементи, в т.ч. и ТПКИ и социалното предприемачество, се игнорират от държавата и обществото и пр. Предложени са възможни решения и конкретни препоръки към управляващите на микро-, мезо- и макроравнище за преодоляване на посочените и други парадокси.

9. *Stoyanova, M. (2017) Man in the Economy – Sociological View Study. // SocioBrains – International Scientific Online Journal, Issue 31, March 2017, 12-67.*

Студията "*Човекът в икономиката – социологически поглед*" има за цел да акцентира върху факта, че науката на XXI век задава нови хоризонти за разширяване и обогатяване на знанието за човека в контекста на неговите биологически, психически, духовни, социални и културни характеристики на съществуване. Налице е **връщане към класическото** наследство и търсене на нови, иновационни аспекти в различните сфери на знанието за човека и обществото. В хуманитарното знание се наблюдават два противоположни процеса. От една страна, са идеите за цялостност – разглеждане на човека в единство и взаимосвързаност с обществото и природата, разкриване на неговото място и роля в ноосферата. От друга – сегментиране на човека за изследване на неговия физически свят, психично развитие, дейност, ценностна ориентация, социална, икономическа и неикономическа детерминираност и пр. Представителите на всички хуманитарни науки се опитват да изградят едно цялостно ядро на знанието за човека като цялостен феномен, защото призиванието на хуманитарното знание е в неговия мъдър синтез на философия, социология, икономическа социология, икономика, психология, политология, културология, история, семиотика, социолингвистика и др. науки, изучаващи човека. Въпросът "Какво е човекът?" заема централно място в техните изследователски търсения. Всички тези науки обогатяват знанието за човека през призмата на своя предмет и предметна област. Например общата философия изучава традиционните проблеми на човека, свързани с взаимоотношенията му с природата и обществото, с ролята му в историята и културата; философската антропология се занимава с произхода, същността и смисъла на човешкото съществуване; психологията – с емоционалния и нравствен свят на човека, с отношението му към себе си и към другите хора; **социологията** поставя акценти върху поведенческите му характеристики като човек и личност.

Икономическата социология се интересува от значимостта на човека в икономиката – кой е човекът в икономиката, защо му е необходима на човека икономиката, какво той прави в нея, какви роли изпълнява, какво дава на икономиката и какво тя взема от него. Изучава икономиката като свят, живот и жизнен свят, акцентира върху човека като субект и обект на отношения и взаимодействия.

Студията се състои от 3 части. В **първата част** – Човешкото (начало) в икономиката – е направен ретроспективен преглед на основните идеи за човека от древността до наши дни. Представени са основни дефиниции и характеристики за човека като биосоциално същество. От краткия преглед на идеите за човека през вековете става ясно, че науките, които го изучават, не са постигнали единомислие и консенсус по отношение на дефинирането на понятието "човек". Пъстротата на определенията се простира в различни диапазони, плоскости и стига до крайности. **Общото е**, че в по-голямата част от тях авторите/изследователите се стремят не толкова да дефинират понятието човек, колкото да дадат убедителни отговори на въпросите за това какво е това човекът, какъв е смисълът на човешкия живот, за природното и

социалното в човека, за божественото и космополитното начало и ноосферата. **Различно** е, че в някои от определенията за същността на човека нерядко се срещат обяснителни и/или описателни идеи и разнородни хрумвания на отделни автори, които далеч се разминават и/или отдалечават от натрупаното знание за човека до сега. В разработката човекът е дефиниран като биологичен вид; като социален вид и като съвкупност от разнородни "кръгове" на съществуване. Възприето е едно **обобщено определение**: "*Човекът е космически обект, жив организъм, същество с особена психика, субект на социални действия, духовна личност, носител на физическо и психическо здраве*". (Стамболийски, 2011). Направени са разсъждения върху основни характеристики на човека и е даден отговор на въпроса **защо човекът е инстинктивен, разумен или социален**. Изучаването на тези характеристики е реална предпоставка за по-задълбоченото анализиране и разбиране на човека като биосоциално същество, като природен и обществен феномен, като индивид и личност, като субект и обект на икономиката (без претенция за създаване на модел на човека в икономиката).

Във **втората част** – Икономика и човешки потребности – се търсят отговори на въпроса: **Защо му е необходима на човека икономиката?** За целта икономиката е изследвана в **социален контекст, като свят, живот и жизнен свят**, а човекът в икономиката като субект и обект на отношения и взаимодействия. В този контекст социологията е необходима за изследването и за обясняването на явленията и процесите в икономиката в социален контекст. Икономиката е живот и такава я прави човекът. Икономиката е необходима на човека, за да живее, като удовлетворява потребностите си и за да се развива – като се социализира, прави кариера и се самоактуализира.

Полезността на използваната контекстуална логика се състои в това, че дава възможност за прилагане на социологическия подход при изучаването на човека и на неговото централно място в икономиката, разглеждан в неговата цялост, в неговата взаимосвързаност с природата и обществото. Важно е да се сподели, че понятията свят, живот и жизнен свят, приложени за изучаване на икономиката и на човека в икономиката, не са широко използвани, а там, където са използвани (в научни изследвания и публикации), определенията за тях са противоречиви. "Но след като явлението го има, науката не може да бяга от понятието. Задачата ѝ е да го обясни" (Златева, 2016).

В студията са разгледани **човешките потребности** като фактор за съществуването на човека. От социологическа гледна точка е важно да се изучават всички видове **потребности**, необходими за самовъзпроизвеждането и самоактуализацията на човека, като акцент е поставен върху потребностите от власт, успех, отговорност, творчество, справедливост, солидарност, оценка, участие и т.н. Важно е човекът в икономиката да бъде разглеждан и анализиран в контекста на "потребност от постижения", "потребност от принадлежност", "потребност от нравственост", не само с позитивните, но и с негативните им проявления – предмет на изучаване от различни науки като антропологията, психологията, мениджмънта, социологията и др. Това се налага, защото човешкото действие е единност и съдържа ценностни, нравствени, емоционални и други характеристики. Например според икономистите дейността на предприемача е преследване на печалба, но в същото време е дейност за постигане на удовлетвореност, реализация, власт, престиж и др., които икономическата наука не отчита и не изучава. Като се има предвид, че човекът в икономиката съдържа и неикономически характеристики, тясно икономическият анализ на мотивите и потребностите на икономическата дейност е недостатъчен. Потребността от постижения (Х. Мъри, Д. Маккелелънд и др.), от самореализация, от самоактуализация (Е. Маслоу) е присъща на човека в икономиката – на бизнесмена, на

работника, на банкера и т.н. И още, икономическият човек действа в икономическа общност – фирма, колективи и т.н., в резултат на което могат да се обособят просоциални мотиви. В социалните обстоятелства мотивираща дейността може да бъде потребността от принадлежност, сътрудничество (Х. Мъри, С. Милър, К. Нардини и др.), от постижение и оценка (Хърцбург), от стремеж към власт, слава, величие (Макиавели, Ницше), от участие и др.

В студията е поставен акцент и върху социализацията, човешкия и социалния капитал като фактори за **социалното развитие на човека** в икономиката. Социализацията е реална предпоставка за създаване както на човешкия, така и на социалния капитал в обществото. Социализацията, човешкият капитал и социалният капитал са взаимозависими, взаимопроникващи се явления. Човешкият капитал е резултат от социализацията, а социалният капитал не би могъл да съществува без човешкия. Социализацията, човешкият капитал и социалният капитал заедно допринасят за социалното и за кариерното развитие на човека в икономиката, за превръщането му в цел и средство (а не само средство) на икономическия живот.

От притежаването на един или друг човешки и социален капитал зависи статусно-ролевия профил (образ) на човека в съвременната икономика на знанието, на информационните и комуникационните технологии, на индустрия версия 4.0, на нанотехнологиите и възобновяемите енергийни източници до квантовите компютри.

В **третата част** – Човек, действие, икономика – се търсят отговори на въпроса: **"Какво прави човекът в икономиката?"**. Дадени са следните отговори: човекът в икономиката **действа**, извършва продуктивна дейност; изпълнява различни социални роли; подготвя се за предизвикателствата на четвъртата индустриална революция.

В заключението **са представени някои от предизвикателствата пред човека в XXI в.** Направен е паралел между аграрната революция и трите индустриални революции и вниманието е акцентирано върху новата – Четвърта революция, която започва от началото на XXI в. (К. Шваб). Подчертано е, че Четвъртата индустриална революция не се изчерпва само с интелигентните и свързани помежду си машини и системи. Нейният обхват е много по-широк – от областите на генното секвениране до нанотехнологиите и от възобновяемите енергийни източници до квантовите компютри. Сливането на тези нанотехнологии и тяхното взаимодействие във **физическата, цифровата и биологичната** сфера прави Четвъртата индустриална революция коренно различна от предишните. При нея нововъзникващите технологии и широкообхватни иновации се разпространяват и проникват много по-бързо и по-широко, отколкото при предходните три индустриални революции. В някои части на света те продължават да се разгръщат и до днес – втората индустриална революция все още не е усетена от 17% от световното население, при третата – повече от половината от населението на планетата (4 млрд. души), мнозинството от които живеят в развиващите се страни – те нямат достъп до интернет. На предачната машина, символ на Първата индустриална революция, са били необходими почти 120 г., за да се разпространи извън Европа, докато интернет прониква в целия свят за по-малко от десетилетие (Шваб, 2016). Четвъртата индустриална революция очертава следните мегатенденции в развитието на съвременните нанотехнологии. К. Шваб посочва, че според изследване на Световния икономически форум и работата на няколко от Съветите по глобалния дневен ред на Форума ключовите технологии са обособени в три групи – **физически** (автономни автомобили, 3D печата, роботиката, нови материали), **цифрови** ("интернет на нещата", "икономика на поискване") и **биологични** (генетичното секвениране и активиране или изменение ("редактиране") на гени). По отношение на проблемите К. Шваб посочва и **други аспекти**. Според него най-сериозният проблем е **задълбочаващото се социално неравенство и поляризация в обществото**, което провокира повече социални

въздействия в сравнение с предходните. Причините за социалната стратификация могат да се открият във високата **скорост** на нанотехнологиите (всичко се случва с много по-бързи темпове от когато и да било в миналото), в **мащаба, обхвата** (множество радикални промени, настъпват едновременно) и в **пълната трансформация на цели системи, в несигурността, която предизвикват и пр.**). Следователно нанотехнологиите са най-многообещаващото направление за развитие на науката и техниката през XXI в. Те имат възможности, които надхвърлят и най-фантастичните мечти, предизвикват много опасения, дори страхове. Тяхното бъдещо развитие ще изисква постигане на разумен баланс между създаването и разрушаването, конструктивното и деструктивното. Чрез тях светът се променя с непозната до сега скорост. Той е хиперсвързан, все по-комплексен и става все по-фрагментиран. Въпреки това и заради всичко това човечеството трябва да гради бъдещето си по начин, който да е от полза за всички. Стартът на този процес трябва да започне час по-скоро, днес и сега. Изследователите на тези скоростни нанотехнологични процеси са на мнение, че **отговорностите за бъдещето на човечеството следва да се поемат от всички заинтересовани страни – от световните елити (политически, икономически, културни, религиозни и пр.) и от отделния човек.**

К. Шваб очертава няколко перспективи (Шваб, 2016:143-145). На първо място, отговорностите на съвременния световен елит е да създаде общи ценности, общоприети и всеобхватни послания за това как Четвъртата индустриална революция може да се превърне в полезна за сегашните и бъдещите поколения. Да се разработят политики и да се извършват реални промени, които да превръщат постиженията на Четвъртата индустриална революция във възможност за всички хора на планетата.

На второ място, отговорностите на всеки човек е сам, споделено и критично да приема и участва в промените, да следва правилата (но не безкритично), да се адаптира към зараждащата се нова среда, за да постига индивидуално и социално развитие.

На трето място, към новите предизвикателства на нанотехнологиите следва да се подходи по смислен начин, като се подхранят и приложат четири различни типа интелигентност: **контекстуална** (умствена – как разбираме и прилагаме новите познания); **емоционална** (сърдечна – как да обработваме и вграждаме своите мисли и чувства; как да се отнасяме към себе си и един към друг); **вдъхновена** (душевна/духовна – как да използваме чувството за индивидуална и споделена цел, чувството за доверие и други добродетели, за да предизвикаме промяна и да действваме за общото благо); **физическа** емоционалност (свързана с тялото – как да се грижим и поддържаме личното си здраве и благополучие, както и това на хората около нас, за да притежаваме необходимата ни енергията за индивидуалната и системната ни трансформация). **На четвърто,** да се повишава информираността и се насърчава познанието на всички обществени групи. Да се изгражда системно мислене, а не мислене "на парче", защото предизвикателствата са сложни и взаимно преплетени. Необходимо е да се формира **цялостен научен и практикоприложен подход**, който може да доведе до необходимото ниво на познание, за да е възможно справянето с многото проблеми, повдигнати от Четвъртата индустриална революция. Това ще изисква интегрирани усилия на всички заинтересовани участници от публичния и частния сектор, както и на най-просветените умове на планетата от всички възможни науки. **На пето място,** на базата на повишената информираност и споделени послания да се започне реструктурирането на икономическите, социалните и политическите системи, позволявайки им да се възползват напълно от откритите се възможности. Съществуващите модели за вземане на решения, за начините на създаване на богатство, изградени по време на първите три индустриални революции, вече не са достатъчно ефективни за нуждите на сегашните и още по-важно – за бъдещите поколения в

контекста на Четвъртата индустриална революция. Очевидно ще бъдат нужни системни иновации, извършвани на национално и наднационално ниво, като се чува гласът на всички заинтересовани страни. Трябва да се съсредоточим върху осигуряването на базови условия, преди всичко условия на сътрудничество, защото чрез сътрудничеството ще е възможно да се извършват промени и да се осъществява политическо, икономическо и социално сближаване, за да се постига значим напредък/прогрес на обществата.

III. Публикувани статии в специализирани научни издания с редколегия:

A) В специализирано научно списание, индексирано в Thomson Reuters или Scopus

10. *Stoyanova, M. (2017) Commercial Insolvency in Bulgaria Through the Eyes of Generations at Work: Challenges and Possible Solutions. // Economic Studies, 2017 (одобрена за печат до края на 2017).*

Статията *"Търговската несъстоятелност в България през погледа на поколенията в труда – предизвикателства и възможни решения"* надгражда концепцията за поколенията в труда, разработена от авторката върху основата на поредица от емпирични социологически изследвания (ЕСИ), проведени през периода 2008 – 2010, 2011 и 2015 г., изучавайки поколенческото разбиране (визия) и отношение към несъстоятелността като институция, регулираща отношенията между кредитори и търговци длъжници. За целите на настоящата статия през м. октомври – ноември 2016 г. е проведено непредставително ЕСИ с извадка от 204 представители на четирите поколения в труда – околвоенното, поколението на прехода от патриархалност към модерност (р.1945 – 1964 г.), поколението на растежа (р.1965 – 1980 г.) и дигиталното поколение (р.1981 – 2000 г.), по 51 от всяко поколение.

Защитена е тезата, че поради ниската степен на институционализация на търговската несъстоятелност в България след 1989 г. поколенията в труда по-скоро екстернализират, отколкото интернализират нейните възможности като институция и социален процес.

Направени са следните изводи и препоръки за социалната практика. Основният извод като резултат от анализа на данните от официалната статистика и от авторското емпирично изследване е, че желана или не несъстоятелността съществува и с нея представителите на четирите поколения в труда, в ролята им на пазарни и непазарни субекти, както и цялото общество следва да се съобразяват. Изследването доказва, **първо**, че трудово активните поколения нямат задълбочени знания и разбиране за несъстоятелността и нейните функционални възможности, поради което трудно я възприемат като институция, която регулира взаимоотношенията между длъжници и кредитори, и като социален процес, който разрешава конфликта на интереси между тях. По-скоро оправдават съществуването ѝ като обективно необходима и полезна за освобождаване на икономиката от губещи предприятия и нейното оздравяване, без все още да са я превърнали в собствено знание и убеждение като задължителна норма в обществото. **Второ**, най-слабо познават смисловите значения на понятията несъстоятелност, фалит и банкрут представителите на първото и второто поколение, по-високи са познанията на дигиталното (само на теория) и на поколението на растежа (и на теория, и практика). В същото време нито един от отговорилите и от четирите поколения не разграничават банкрута като престъпна несъстоятелност. За сравнение – в английското и американското законодателство банкрут се употребява в смисъла, който се влага в българското като несъстоятелност и в рамките на ЕС като фалит и инсолвенц.

Трето, представителите на поколението на растежа имат увереността и самочувствието, че могат да управляват успешно предприятията си и да не допускат фалит, за разлика от представителите на родителското и прародителското поколение, където това липсва. Различията спрямо дигиталното поколение се изразяват в разбирането им, че не те самите, а управляващите трябва да носят отговорности за несъстоятелността на предприятията, и че имат по-широко и по-модерно схващане за несъстоятелността – не само като регулатор и стигма, но и като неизбежен етап от жизнения цикъл на предприятията. **Четвърто**, по-висока степен на готовност за започване на нов бизнес и преодоляване на стигмата след обявяване в несъстоятелност имат представителите на третото и четвъртото поколение, спрямо родителското и прародителското. **Пето**, представителите и на четирите поколения проявяват разбиране и са мотивирани да инвестират в предприятия с финансови затруднения, за да помогнат за тяхното оздравяване и успешно функциониране. **Шесто**, по-склонни са да правят поръчки, както и да купуват от преживели несъстоятелност предприятия представителите на дигиталното поколение, които се интересуват единствено от настоящото пазарно присъствие на предприятията, а не от тяхната история. **Седмо**, представителите и на четирите поколения се боят от стигматизиране в обществото при обявяване в несъстоятелност, имат пренебрежимо отношение към риска от несъстоятелност – "дано на мен да не се случи", което също е доказателство на тезата за наличие на ниска степен на институционализация на несъстоятелността в обществото. **Осмо**, всички изследвани респонденти признават, че не им достигат знания и умения по несъстоятелност, нужно им е обучение в университетите в бакалавърска и особено в магистърска степен.

Следователно резултатите от изследването защитават тезата за наличието на екстернализация на несъстоятелността, а не на интернализация. Този емпирично доказан факт представлява сериозно предизвикателство пред управляващите страната. Налага се основен **извод**, че е налице необходимост от повишаване степента на институционализация и на интернализация на несъстоятелността в българското общество. Необходимо е да се работи в тази посока, тъй като протича процес на синхронизация на законодателствата по несъстоятелност в страните – членки на ЕС.

В заключението са изведени **препоръки** за ускоряване процеса на интернализация на несъстоятелността, изведени от социалната емпирия. Те се отнасят до: **първо**, създаване на специализирани курсове за изучаване на функционалните възможности на несъстоятелността от по-широка аудитория – практики, представители на медиите, различни други категории от населението, интересувачи се от проблема несъстоятелност като институция и като социален процес. По този начин ще се преодолее ограничената практика за поддържане нивото на компетентност единствено на синдиците чрез организиране всяка година на опреснителни курсове за тях. **Второ**, разширяване на обучението по несъстоятелност в някои от университетите не само в юридически аспект, но и в икономически (финанси, счетоводство, финансов контрол), социологически, психологически, управленски, политически. Препоръчително е не само в бакалавърската, но особено в магистърската и докторската степен. **Трето**, организиране на паралелно практическо обучение в реална работна среда на предприятия в несъстоятелност при синдици, съдии по несъстоятелност, кредитори на длъжниците, организиране на студентски учебни стажове към Министерството на правосъдието, НАП и други институции, занимаващи се с несъстоятелността. **Четвърто**, разширяване на изследователското ѝ поле, увеличаване на публикациите, създаване на приемлив медиен образ на несъстоятелността като обществена потребност и като регулатор на икономическия живот на обществото.

Очакваните ефекти от процеса на задълбочаване на обучението в теоретичен, практически и изследователски аспект и на разширяване обхвата на аудиторията (публиката) на обучаваните са свързани с повишаване нивото на културата в тази област в обществото ни, осъществяване на естествен преход от екстернализация към интернализация и институционализация на несъстоятелността. Това може да бъде осъществено чрез конкретни правителствени мерки – възлагане на експертна дейност за правене на оценки на направеното до момента, открояване на проблемните полета, разработване на план за действие за преодоляването им и стратегия за развитие в посока усъвършенстване на теорията и практиката по несъстоятелност в България.

Б) Публикации в други специализирани индексирани научни списания

11. *Стоянова, М. (2013) Социалната подмяна на институцията несъстоятелност в България след 1989 г. // Статистика, 2013, № 1-2, с. 90 – 103.*

Целта на настоящата статия е да разкрие **същността на социалната подмяна** на институцията "несъстоятелност" и предпоставките и причините, които я предизвикват. Защитена е тезата, че социалната подмяна на институцията "несъстоятелност" в България след 1989 г. е колкото следствие, толкова и предпоставка за ниската степен на институционализация на несъстоятелността през изследвания период. Тя е продължение и надграждане на изследователските търсения на авторката на предпоставките и причините за това състояние, след публикуването на нейната статия "Несъстоятелността – институция на социалната промяна" (2005) и монографията "Фалитът – старият нов демон" (2011), където е доказана тезата за ниската степен на институционализация на несъстоятелността в България след 1989 г. (приложена е методика на Nedelman от 1995). Посочените източници, както и други изследвания на авторката през последните повече от 15 години ѝ дават основание да направи обобщение, че съществува социална подмяна на институцията "несъстоятелност" и тя се открива в следните четири маски: на опозоряване (стигматизация), на раздържавяване, на умишлен фалит, на преодоляване на стигматизацията.

По отношение на първата маска – данните от емпиричните авторски изследвания показват, че все още в българското общество несъстоятелността се възприема като позор за длъжника, като "дамга" (Ив. Хаджийски) на обявените в несъстоятелност търговци, а не като допустим етап в жизнения цикъл на техните предприятия (фирми). И до днес съществува обремененост на съзнанието, която се изразява в това, че отговорността по имуществените задължения се свързва не с имота, а с личността на длъжника. Поради неразграничаването на посочените отговорности в българската народопсихология и до днес понятието "фалит" (сега "несъстоятелност") се възприема като стигма на обявените в несъстоятелност. То има смисъл на дамгосване и заклеяване на търговеца длъжник, опозоряване на неговото име и загубване на социалната му идентичност (заличаване от търговския регистър и от пазара). Българската социална практика по несъстоятелност не се различава от европейската и световната – напротив, тя е част от тях. Независимо от еволюционните промени и превръщането на несъстоятелността от неформална във формална институция, негативният заряд на опозоряването, стигмата у нас е запазена и до днес, както и в другите европейски страни (във Франция е стигматизиран само търговецът, в Германия –

търговците и нетърговците). За разлика от американското и английското общество, стигмата се разглежда единствено като негативна характеристика на стигматизирания и трайно се съхранява в европейската социална практика и икономическа култура. У нас не се разбират и не се дооценяват ролята и предназначението на търговската несъстоятелност в икономическия живот и в обществото като цяло. Не се дооценяват нейните основни функции като институция – оздравителна, удовлетворяваща, санкционираща и превантивна). **В национална правна рамка се съдържат редица правни ограничителни мерки спрямо търговците, обявени в несъстоятелност**, и по този начин ги стигматизират (в Кодекса за социално осигуряване, Закона за банките, Търговския закон, Закона за здравното осигуряване) – обявените в несъстоятелност не могат да бъдат учредители на акционерни дружества, не могат да бъдат членове на управителни съвети и др.

Втората маска – законодателствата по несъстоятелност от 1989 – 2000 г. подменят основното предназначение на несъстоятелността – **вместо разрешаване на конфликта на интереси между длъжници и кредитори несъстоятелността е прилагана за раздържавяване на собствеността**. Това е така, защото през преходния период в България законите по несъстоятелност изразяват/обслужват държавни и корпоративни интереси, разписани са при управлението на различни политически сили (с различни идеологии), осъществявани са при условия както на външен натиск от международните финансови институции като големи кредитори на България, така и на вътрешен – огромни дефицити (продоволствени, управленски, културални, институционални и пр.). Подчертано е значението и ролята на Първия търговски закон (1897 г.), който защитава търговеца длъжник и го стимулира сам да преодолее задлъжнялостта си чрез оздравителна процедура, да се издължи към кредиторите си и да възстанови загубеното обществено доверие. За разлика от него Указ 56/1989 г. за стопанската дейност (действащ със силата на закон по това време) съдържа разнородни, преплитачи се процедури за обявяване в несъстоятелност и ликвидация на фирмите. Самият Указ има строго определена мисия: раздържавяване на собствеността – създаване на частни фирми, в т.ч. с преобладаващо държавно и общинско участие. Вторият Търговски закон от 1984 г. е в подкрепа на кредиторите и за привидно оздравяване на длъжника. Целта е възможно най-бързо раздържавяване на собствеността (доминираща държавна политика до 2000 г.). За успешното раздържавяване допринасят още два нормативни документа – ПМС 480 от 1996 г. за ликвидация на 64 държавни предприятия и поставяне в изолация на 70 други предприятия и Законът за финансово оздравяване на държавните предприятия (1996 г.), който поставя още 153 държавни структури в условия на декапитализация, въпреки привидното им оздравяване.

При тази формализация в реалната практика у нас се създават условия раздържавяването да се извършва освен чрез преки процедури по приватизация още и чрез процедури по несъстоятелност.

Третата маска е **маската на умишления фалит**. Емпиричните изследвания, проведени от авторката, разкриват, че през преходния период (1989 – 2000) умишленият фалит се проявява чрез различни схеми – съзнателно източване на доходите и печалбите на входа и на изхода на държавните предприятия от паралелни

частни структури; безконтролно изнасяне на капитала зад граница (още Указ 56/1989 г. позволява това); разпродаване на активи, ценни книжа и дялове за покриване на текущи разходи, което нарушава интересите на кредиторите; сключване на неизгодни нови кредити, които увеличават задлъжнялостта на дружеството, с тайната надежда да бъдат опростени от държавата; скриване, унищожаване и преправяне на търговските документи, което затруднява установяването на активите и на пасивите на предприятието; съзнателно съсипване на държавните предприятия и унищожаване на цели отрасли и подотрасли чрез държавна политика, реализирана под натиска на международните финансови институции. Умишленият и непредпазливият банкрут са налице и при изпълняване на оздравителни програми, осъществяване на извънсъдебни споразумения с кредиторите или участие в приватизационни процедури. В тези случаи е прекратена процедурата по несъстоятелност на търговците, което означава, че съдът по несъстоятелност не може да упражнява надзор върху активите от масата на несъстоятелността и интересите на кредиторите отново са ощетени.

Промените в закона по несъстоятелност след 2000 г. създават **нова маска на умишлен фалит – законът обслужва интересите вече на частния бизнес**. В реалната практика отново намира място престъпната несъстоятелност, но в други модификации, установени по емпиричен път – умишлено прехвърляне на активи от непечеливши към печеливши фирми и подаване на молба за откриване на процедура по несъстоятелност на декапитализираните; трайно задлъжняла фирма продължава да сключва сделки и да получава стока, без да има бързоликвидни средства за разплащане, което предполага обявяване на фирмата в несъстоятелност, но активите ѝ не са достатъчни, за да бъдат удовлетворени кредиторските вземания; данъчните измами – едни и същи лица регистрират десетки фирми, с които участват в източване на ДДС. Когато данъчните инспектори разкрият измамата, фирмата "бушон" се продава на клошар, а измамниците регистрират нови фирми, с които продължават добре отработените схеми; неплащане на публичноправните задължения (данъци и такси) към държавата. Честа практика е фирми с големи задължения към хазната да се продават за 100 – 300 лв. на клошари без никакво имущество или доходи и по този начин държавата е ощетена, тъй като не може да възстанови публичноправните си вземания от подобни длъжници.

Четвъртата маска е **маската на преодоляване на стигматизацията**. Изследванията на авторката разкриват, че през периода от създаването на закона по несъстоятелност от 1994 г. до 2011 г. вкл. са направени 467 поправки (средно по 3 и повече на всеки член). В настоящия момент, независимо от поправките, също се открива подмяна на предназначението на несъстоятелността като институция, тъй като е свързана със забавяне и/или неспазване на изискванията на Европейски регламент № 1346/2000 г. за хармонизация на законодателствата по несъстоятелност в рамките на ЕС. Целите на предстоящата хармонизация се отнасят до преодоляване на стигматизирането на фалиралите фирми, за даване на втори шанс на длъжниците и най-важното – уеднаквяване на процедурите по несъстоятелност в страните от ЕС.

В заключението са предложени необходими мерки за преодоляване социалната подмяна на институцията по несъстоятелност у нас, в основата на които стои хармонизацията на законодателството ни с това на ЕС.

12. *Стоянова, М. (2005) Социологическото образование в икономическите университети в България – необходимост и реалност. // Икономически и социални алтернативи, 2005, бр. 2, 83-102.*

В статията е направен профил на образованието по социология в България, в някои страни на Европейския съюз, други европейски страни и Съединените щати. Изведени са основни проблеми на социологическото образование в икономическите университети у нас – Университета за национално и световно стопанство, Стопанската академия в гр. Свищов и Икономическия университет в гр. Варна. Подобно сравнение е трудно осъществимо поради различията в организацията на висшето образование в различните висши учебни заведения, продължителността на учебния процес и пр. И все пак, в статията се обяснява, че според английската традиция преподаването на социология се осъществява в близост с науки като психология, политология и икономика. В Кеймбридж например социологията се преподава във Факултета за социални и политически науки. Университетът в Кент предлага обучение в областта на социологията, социалните изследвания и социалната политика. В университета в Лойтс се чете курс по *Икономика и социология*. Във водещите университети на Великобритания в курсовете по социология най-важно място заемат дисциплините, разкриващи методите за провеждане на социологически изследвания. Във Франция и Швейцария социологическото образование в значителна степен е обвързано с политологията. Програмата по социология на Женевския университет е много близка по своето съдържание на съществуващата в Института по политически науки в Тулуза, Франция. Политологичното образование се опира на социологически методи. Спецификата на преподаването по социология във *Френската школа за висши изследвания (ENS)* в областта на социалните науки в Париж се състои в това, че в нейните образователни програми присъстват изкуствоведски и културологичен контекст. Най-характерното за немската школа в преподаването на социология е близостта с научни дисциплини като: педагогика, психология, науки за спорта. Интерес представлява и фактът, че в университета в Билефелд обучението по икономическа социология се осъществява чрез изучаването на различните типове пазари. В Гьоте университета във Франкфурт обучението по социология е насочено към *германистика, американистика, романистика*. В Австрия, във Виенския университет, специалност "Социология" се намира във Факултета за хуманни науки и социология. Осъществяват се специализации в две направления: I. Икономическата социология, Социология на културата и Правна социология; II. Социология на религиите. В Икономическия университет във Виена съществува Институт по обща и икономическа социология. В Испания университетът в Невана предлага обучение по бизнес етика в специален департамент по бизнес етика. В университета в Помпей в Департамента по политика и социални науки водеща социологическа дисциплина е *Институции и социални анализи*. В университета в Осло, Норвегия, в Департамента по социология и човешка география. В американските университети социология се преподава в 250 университета и колежа, в 600 училища по бизнес и администрация. Програмите по социология се отличават по това, че в тях в по-голяма степен, отколкото в европейските вузове, се използват антропологическите, демографските и географските подходи. Направеният обзор показва, че ролята и позициите на социологията в чуждите университети са значими, че днес практически повечето управленски дейности ползват резултати от социологически изследвания. Тяхната перспектива се определя от равнището и характера на развитие на самата социология. В много университети специализациите в областта на социологията са важни. Често така се допълва общата професионална и специална подготовка дори и на икономистите. В статията се достига до извода, че социологическите катедри в

България имат различни модели и разбиране за обучението по социология. Те се придържат към различни парадигми и спазват различни правила.

13. *Стоянова, М. (2016) Академичната социология в УНСС: генезис и сравнителна перспектива. // Икономически и социални алтернативи, 2016, бр. 3, 109-126.*

Статията се състои от две части. Първата представя катедра "Икономическа социология" с нейния 40-годишен принос за развитието на академичната социология в България – анализирани са предпоставките за развитието на академичната социология в България, в т.ч. и в УНСС, направена е хронологична снимка на катедрата и на специалностите в нея, представен е профил на катедрите и на специалностите по социология в България в сравнителна перспектива спрямо университетите, които имат специалности по социология – СУ, ЮЗУ, ПУ и НБУ.

Във втората част е приложен социологическият подход за представяне срещата на четирите поколения социолози и икономисти (основателите, приемниците, генераторите и надеждите), които в социалното време (и историческо, и биографично) са направили възможно създаването и съществуването на специалността, катедрата и нейните възпитаници и са допринесли за развитието на социологията, икономическата социология и на академичната социология в България.

14. *Стоянова, М. (2016) Кризата като несъстоятелност и несъстоятелността като криза. // Наука, 2016, № 4, 3-13.*

В статията **кризата** е разгледана като фаза в жизнения цикъл на предприятието на търговеца, с акцент върху два допълнителни етапа – откриване на производство по несъстоятелност и обявяване в несъстоятелност, досега недостатъчно изследвани в този контекст. През първия се създават предпоставки за оздравяване, възстановяване или ново начало на предприятието, а през втория – ликвидиране и заличаване от търговския регистър и от пазара, стигматизиране на търговеца длъжник. Данните от официалната статистика и от емпиричните социологически изследвания показват непрекъснатия ръст на несъстоятелността (фалитите) не само в България, но и в страните от ЦИЕ и от ЕС. Това налага повишаване степента на институционализация на несъстоятелността в България – предпоставка за ускорено преодоляване на кризата в жизнения цикъл на предприятията и оздравяване на социалната и на бизнес средата като цяло.

15. *Stoyanova, M. (2016) Unconventional Methods of Selection and Placement – the Conflict Zone in the Bulgarian Society. // SocioBrains – International Scientific Online Journal, Issue 20, April, 2016, 18-25.*

Статията *"Неконвенционалните методи за подбор и назначаване на работа – конфликтна зона в българското общество"* е разработена върху основата на резултати от емпирични изследвания на авторката, проведени през 2008 и 2015 г., които разкриват нова конфликтна зона в социалната практика на подбора – метаморфози в конвенционалните методи и тяхното прикрито (задкулисно) преобразуване в неконвенционални.

В статията са анализирани резултати от второ панелно емпирично социологическо изследване на авторката на тема "Аморалното поведение на работодателите в българската социална практика при назначаване на кандидати за работа", проведено през м. май 2015 г. по метода "case study". Защитена е тезата, че

прилагането на неконвенционалните методи за подбор и назначаване на работа през последните години са превърнати в реална практика, а не в изключение. За защита на тезата е даден отговор на следните въпроси: какво представляват неконвенционалните методи за подбор и назначаване на работа; кои са причините за прилагането им; какви са последиците и какво да се прави в близка перспектива.

Неконвенционалните методи са дефинирани като методи, чрез които на дадени работни позиции мениджърите назначават на работа не кандидатите, реално спечелили конкурса, а свои роднини, приятели, близки в нарушение на обществения интерес и на създадения обществен ред.

Този реален факт представлява конфликтна зона в обществото най-малко поради следните причини: от една страна, работодателите преплитат служебните си задължения с личните си интереси, а от друга, те удовлетворяват и интересите на привилегировани социални групи от тяхната социална мрежа – роднини, приятели, познати и пр. По емпиричен път са установени следните неконвенционални методи: служебно покровителстване на роднини и близки (непотизъм), облагодетелстване по приятелска линия (клиентелизъм), застъпничество за назначаване на работа на конкретни личности (вграден лобизъм). Изследвани са причините и последиците от прилагането им. Направени са препоръки за социалната практика, отнасящи се до регулиране (в т.ч. и забраняване) на прилагането им; работодателите стриктно да спазват конвенционалните методи на подбора и назначаването, което би мотивирало особено младите към повишаване на образованието, професионалната квалификация и конкурентоспособността си на пазара на труда; осъществяване на положителни промени в подходите за подбор и назначаване на работа чрез разширяване на изследователското поле на тази проблематика, увеличаване на публикациите, изучаване на добри практики в света, публично активизиране и стимулиране на гражданската чувствителност, засилване на социалния контрол за преодоляване на съществуващата конфликтна зона в българското общество.

16. Stoyanova, M. (2017) Generations of the Workplace – Estimates for Themselves and for Others (the example of three companies in Bulgaria) // SocioBrains – International Scientific Online Journal, Issue 32, April 2017, 32-38.

В статията *"Поколенията на работното място – оценки за себе си и за другите"* (на примера на 3 фирми в България) е направен вторичен анализ на данни от емпирично изследване, проведено от авторката през 2011 г. в три реални фирми (три конкретни случая): земеделска ферма – ЕТ "Диян Танев" – Агроплод – Нова Загора, земеделска ферма "Ренар" ЕООД – Силистра, и Агробизнес Консултинг ООД – София. с **цел** да представи оценките на представителите на всяко поколение в труда за себе си и за другите. За постигане на целта са решени следните **задачи**: 1. Дефинирано е понятието поколение на работното място в социологически аспект. 2. Изведени са определящите и типичните характеристики на представителите на четирите поколения, които работят в изследваните три фирми. 3. Анализирани са оценките, които представителите на тези поколения правят за своето поколение и за другите поколения. 4. Очертани са предизвикателствата (в близка перспектива) пред поколенията на работното място, както и предстоящите задачи пред тях от гл.т. на изискванията на Четвъртата индустриална революция (в търсене на механизми за балансиране на поколенческите пропорции и тяхното успешно прилагане за оптимизиране на резултатите в труда). Става дума за четирите поколения в труда, които се съвместяват на работното място – околвоенното (р.1925 – 1944); поколението на прехода от патриархалност към модерност (р.1945 – 1964); поколението на растежа (р.1965 – 1980) и поколението на съвременните информационни и комуникационни технологии (р.1981 –

2000). Очертани са тенденции за (не)съвместяване на тези поколения на работното място в условията на Четвъртата индустриална революция.

Вторичният анализ е направен на два от задаваните въпроси на респондентите (от трите изследвани фирми) за самооценка: *"Кои са определящите характеристики на Вашето поколение?"* и вторият за оценка – *"Кои от посочените характеристики са типични за различните поколения?"* От 22 възможни характеристики, включени във въпросите, респондентите са оценили 5 от тях като основни и типични за изследваните четири поколения. Отговорите им са групирани в четири таблици, в които са представени самооценки на представителите на всяко поколение за себе си и оценки на другите за него от всяка от изследваните фирми. Разкрити са сходствата и различията при самооценяването и оценяването на другите.

Особен интерес представляват **различията**, които предизвикват и конфликти на работното място. Според респондентите от изучаваните фирми **различията** между поколенията на работното място в най-обобщен вид се отнасят до това, че представителите на дигиталното поколение, за разлика от околвоенното, не са лоялни към работата си, но са твърде самоуверени – вярват не на институциите, а на себе си и на своите способности, конкурентноспособни са и се стремят към нововъведения на работното място. Те са твърде мобилни и не понасят забележки и наказания. Отговорни са към работата си, но не я обичат и не са толкова отдадени както представителите на околвоенното поколение. Те имат увереност и самочувствие, че бързо могат да я сменят и да си намерят друга, за разлика от най-възрастните, които се страхуват за своето работно място. При поколението на растежа и при дигиталното поколение различията се забелязват не толкова между поколенията, а вътре в тях. Те се конкурират преди всичко за пари и за властови позиции. Дигиталното поколение, за разлика от околвоенното и поколението на прехода от традиционност към модерност, смята висшето образование, а не придобития професионален опит в земеделската и консултантската работа като достатъчно важно условие да се иска от работодателите високо заплащане и бързо кариерно развитие на работното място. Но тези различия са преодолими и могат да се регулират и управляват успешно при добро менажиране на изследваните фирми.

В заключението хипотетично е очертана близка перспектива на различните поколения на работното място (и въобще на поколенията в труда) в условията на Четвъртата индустриална революция. От гледна точка на съвременната перспектива, съвместяването на четирите поколения на работното място ще продължава да се случва, различията между тях ще продължават да нарастват поради причини, които поражда Четвъртата индустриална революция. Някои от тях имат пряко отношение към изследваната проблематика, а именно: **на първо място**, съвременните нанотехнологии вече предизвикват сериозни промени в съдържанието и характера на труда и изискват различни и/или непознати досега професионални компетенции от представителите на различните поколения на работното място; **на второ**, развитието и внедряването на нанотехнологиите изискват/провокират перманентно (продължаващо) обучение (в училища, университети, научноизследователски и развойни бази) за квалификация и преквалификация, за бърза адаптация и адекватно прилагане на нововъведенията от представителите на различните поколения; стремеж към постигане на положителни резултати; законодателна и нормативна намеса за регулиране на негативните последици от рода на технофобия, безработица, здравословни проблеми, засилване на социалното неравенство, маргинализиране и пр.; **на трето**, увеличаване продължителността на живота (100 – 120 г.) в резултат на генното инженерство и отложеното пенсиониране са предпоставки представители и на четирите поколения да работят заедно все по-дълго

време. От тук произтичат важни и отговорни задачи пред законодателната власт, свързани с налагащи се промени в трудовото и социалното законодателство и пред изпълнителната власт по отношение на провежданата социална политика, защитаваща, от една страна, удължената трудова активност на представителите на най-възрастното поколение и подготовката им за пенсиониране, а от друга, осигуряване на заетост на най-младото поколение, чиито възрастови групи постепенно навлизат в трудовия живот.

Следователно в условията на XXI век успешното управляване на различията между поколенията (вътре в тях и между тях) е твърде важна и отговорна задача на мениджърите от различните нива на управление у нас в процеса на създаване и/или намиране на адекватни регулативни механизми за балансиране на пропорционалните съотношения на представителство на различните поколения на работното място и оптимизиране на резултатите от техния труд.

В) В специализирани научни списания с редколегия

17. Стоянова, М. (2003) Несъстоятелността и банкрутът в българската социална практика след 1989 г. // Алтернативи, приложение 1, част I, Научни изследвания и социална практика, октомври 2003, 21-36.

В статията се поставя акцент върху несъстоятелността и банкрутите на 9709 еднолични търговски дружества, обявени в ликвидация и заличени от търговските регистри като пазарни субекти. **Тезата**, която се защитава, е, че процесът на несъстоятелността в България не е завършен, поради което се появяват специфични модели на умишлен и непредпазлив банкрут. Авторката изследва банкрута като формална институция, чийто смисъл е престъпна несъстоятелност и според нея се подразделя на умишлен и непредпазлив. По-нататък е търсен отговор на въпроса: съществуват ли банкрути в конкретната българска практика по несъстоятелност след 1989 г. и защо възникват? Върху основата на вторичен анализ на данни от авторско емпирично изследване на девет конкретни случая на еднолични търговски дружества в несъстоятелност е направен изводът, че поведението на мениджърите на публични предприятия след тяхното преобразуване в търговски дружества е неадекватно на промените, което се свързва с продължителни процедури по изолация, финансово оздравяване, приватизация, ликвидация и обявяване в несъстоятелност. Разкрити са реални действия на управляващите, които препокриват умишлен и непредпазлив банкрут. Представени са санкциите при разкриване на банкрути и е проследено как това се осъществява с инструментариума на българското търговско и наказателно законодателство. Посочено е, че българското наказателно правораздаване не респектира обществото. Това се потвърждава и от социологическите изследвания на общественото мнение, според които след публикуване на закона за кредитните милионери две трети от българите са готови да излежават присъди от 2 – 3 години, но да станат кредитни милионери. В заключение са направени следните изводи: първо, несъстоятелността би трябвало да бъде оздравителна мярка, но след 1989 г. не се прилага като такава, а като механизъм за прехвърляне на ресурси от държавния в частния сектор на икономиката; второ, социологията е в дълг към изучаване и анализ на трансформационните процеси, извършвани у нас след 1989 г., тъй като чрез своя научен инструментариум е в състояние да изучава многопластово протичащите процеси и да разкрива отклоняващо се поведение на участниците в тях, гравитиращо в различна степен до умишления и непредпазливия банкрут, т.е. до престъпната несъстоятелност.

18. *Стоянова, М. (2006) Конфликти при раздържавяване на собствеността в България през погледа на социолога. // Конфликтология и съвременност, 2006, бр. 1, 131-141.*

Статията разкрива концепцията на авторката относно причините за конфликтността в обществото при осъществяване на българския преход от социализъм към капитализъм, от държавна към частна собственост, от планова към пазарна икономика, т.е. конфликтния модел на управление на държавата, почувстван в обществото предимно и най-вече чрез процеса по раздържавяване на собствеността. Споделени са изследователските търсения на авторката, публикувани в монографията ѝ "Индустриализационните конфликти в българското общество в преход. 1989 – 2000 г. Социологически аспекти".

Конфликтите при раздържавяване на собствеността са дефинирани като сблъсък на противоречиви идеи (схващания, разбирания) и интереси между институции и групи относно конкретни политики за трансформация на собствеността и за създаване на нов икономически ред в обществото. **Тезата**, която защитава авторката, е, че от социологическа гл.т. определящи причини за конфликтността на прехода са по-скоро **неикономическите** (политически, законодателни, административно-управленски и социални), отколкото **икономическите** (финансово и икономически изгодните сделки) – приватизиране с висока цена на активите, изгодни сделки със стратегически инвеститори за придобиване на нови пазари, ограничаване износа на печалбите извън страната, реинвестиране в съществуващите производства и/или инвестиране в нови, запазване на отрасловата и продуктовата структура, разрастване на производствената дейност, интегриране в европейските икономически структури и пр. **Политическите**, защото основната цел на прехода е раздържавяване на собствеността, а процедурите по приватизация, ликвидация и несъстоятелност се използват като бързи механизми за прехвърляне на държавните активи в частния сектор. **Административно-управленски**, защото са свързани с решенията на принципала за включване на държавните предприятия в списъците за приватизация, ликвидация, изолация, финансово оздравяване, несъстоятелност, а също и с активната му намеса в дейността на Агенцията за приватизация, в съдебните и тържните процедури и пр. Не са за пренебрегване факторите лошо управление на държавните предприятия, криминално поведение на управляващите, особено след тяхното преобразуване в еднолични търговски дружества и предоставяне на изключителните права върху собствеността на принципала, а той – на изпълнителните директори като представители на държавата в управлението на собствеността. **Законодателните**, защото са налице непълноти в законодателството по раздържавяването на собствеността, съществува недостатъчна обвързаност и съгласуваност с другите закони и нормативни документи, имащи отношение към раздържавяването. **Социалните**, защото за постигането на политическите цели са нужни социален мир и запазване на доверието към управляващите държавни предприятия в страната, което се постига чрез забавяне на структурната реформа като цяло, с цел да се тушира социалното напрежение от рязко увеличаващата се безработица и синдикалния натиск върху работодателите. А социалният мир е важно условие за привличане на стратегически инвеститори. Анализирани са и други неикономически фактори, предизвикващи конфликти, като политическите домогвания чрез лобиране за спечелване на търгове и сделки; отсъствието на социален опит и приемственост в социалната ни практика по раздържавяване; липсата на подготвени кадри, квалифицирани за извършване на успешна приватизация (защитаваща обществените интереси и националната

сигурност); липсата на достатъчна информационна осигуреност за предлаганите за продажба обекти; наличието на недостатъчна публичност и гласност на процедурите по раздържавяване и пр.

Неикономическите и икономическите причини пораждат два основни типа конфликти – **конфликти на идеи и конфликти на интереси**. Конфликтите на идеи са свързани с осъзнаването на потребността от извършване на трансформация на икономиката и раздържавяване на собствеността. С тях се преследва една основна цел – създаването на нов икономически ред в обществото, свързан с прехода от централизирана командно-административна към пазарна икономика. **Идейните конфликти** се проявяват в две разновидности – като противоречиви идеи, предварително неосъзнавани, които имат имагинерен характер, съществуват в мисленето и във въображението на субектите на трансформациите, което ги прави повече хипотетични, отколкото реални, а другият вид са съзнателно замислени идейни противоречия (допускани неточности, непълноти или взаимно изключващи се идеи, заложи в основни концепции, в идейни платформи и/или в различни законодателства). **Конфликтите на интереси**, за разлика от идейните конфликти, имат отношение към реално извършваните трансформационни процеси – израз на осъзната потребност на индивидите и групите да постигната печелившо за тях участие, от една страна, в извършваната икономическа реформа у нас, от друга – в процедурите по раздържавяване на собствеността и извличане на персонализираните изгоди от сделките, независимо от това чии интереси са засегнати и дали са нарушени българските закони и пр. Върху основата на вторичен анализ на данни от авторско емпирично изследване е направена характеристика на участниците в конфликтите – реформатори и приватизатори, като са анализирани техните противоречиви идеи и действия при осъществяване на реформите и трансформацията на собствеността от държавна в частна. В заключение е направен изводът, че върху основата на изследваните реални примери от българската социална практика е установено проявлението и на двата типа конфликти с многобройни разклонения. Това позволява на авторката да разработи класификация на конфликтите при раздържавяването на собствеността, установени по емпиричен път.

19. *Стоянова, М. (2010) Социолози, философи и икономисти за неравенствата и бедността в съвременна България. //Социология, 2010 , бр. 1, 116-122.*

В статията са представени основни идеи на 78 учени – социолози, философи и икономисти, и на докторанти и студенти, автори на доклади, изнесени на национална научна конференция, организирана от УНСС и Института за философски изследвания при БАН (13 май 2009 г.). В първа секция "Съвременни условия за възникване и поддържане на неравенства и бедност: ефекти и възможни противодействия" са представени и дискутирани 16 доклада, сред които на проф. Кр. Петков, ст.н.с. Д. Минев, проф. Г. Найденов, ст.н.с. Р. Рангелова, проф. Р. Гечев, проф. В. Проданов и др. Във втората секция с тематична рубрика "Неравенство и бедност – аспекти, сравнения, интерпретации" са изслушани 14 доклада с автори проф. В. Кожухарова, доц. Н. Радев, доц. Е. Ченгелова, доц. Т. Ракаджийска, доц. Ж. Владимиров, доц. Цв. Давидков, доц. Г. Колева и др.

Анализите и обобщенията на българските социолози, философи и икономисти са важен принос, от една страна, за теорията и социалната практика по отношение на научното интерпретиране на проблемите на неравенствата и бедността в съвременното българско общество и, от друга, по отношение на направените препоръки за тяхното регулиране. Най-важни от препоръките са следните: необходим е нов подход на

социалните науки – "да излязат от фризера на 19 – 20 век" (Р. Рангелова) и да поемат новите социални предизвикателства и отговорности; научната интервенция е крайно необходима, за да се установяват и преразглеждат архаичните и псевдонаучните основи на клептастрофичните политики, предизвикващи социални патологии, и тяхното преодоляване за изкореняване на бедността (М. Желязкова). Крайно необходимо е да се постигне нов тип взаимодействие между социалните науки като системи за производство на знание за бедността и политическия процес на вземане на решения; крайно време е политическият елит да осъзнае потребностите си за знание за незнанието и да ускори тяхното удовлетворяване, за да преодолее демонстрацията вече 2 десетилетия на недоброкачественост (свръжегоизъм и некреативност) в управлението на страната (Д. Минев, И. Кацарски).

20. *Стоянова, М. (2011) Среца на поколенията в труда. // Социология и икономика, 2011, 3, 14-27.*

В статията се изследва и анализира сложната и многопластова проблематика, свързана с трансформационните процеси в българското общество след 1989 г. и по-конкретно със съвместяването в определени ситуативни обстоятелства на трудовоактивни лица от различни поколения. Представената в разработката емпирична информация е събрана чрез анкетния метод на изследване на различни поколения в три фирми. Авторката търси основните характеристики на представители от различна възраст, техните сходства и различия, като търси механизми за баланс, чрез който да се повишат резултатите в трудовата дейност. Определят се няколко типа поколения – демографско, антропологическо, историческо, хронологическо и символно. Въвежда се понятието *поколение на работното място* като съвкупност от хора в близка възраст, работещи в една институция. Те са обрисувани като съотнесени с определено социално време, имат обща трудова биография. Детайлно са проследени типовете поколения в различни научни публикации на утвърдени и известни автори. Анализът придобива конкретност при проучването на три конкретни случая от българската практика. Представената в табличен вид информация по добре подбрани индикатори е интересна и провокира към размисъл. Сравнителните характеристики между различните поколения, тяхната самооценка, оценките им в различен социален контекст (САЩ, България) позволяват да се визират общите им социално-психични черти и тяхната съвременна перспектива. Авторската позиция е оптимистично обърната към младото отворено поколение, на което може да се разчита за промяна на бъдещето на България.

21. *Стоянова, М. (2013) 100 години от рождението на Живко Ошавков. // Социология и икономика, 2013, 2, 62-71.*

В статията е представено едно кардинално за социологическата наука събитие – отбелязването на 100 години от рождението на видния български социолог Живко Ошавков. Авторката пресъздава съдържанието и атмосферата на проведената научна сесия, организирана от катедра "Икономическа социология", Клуб на социолога при УНСС, Студентски съвет при УНСС, катедра "Социология" и Клуб на социолога при Югозападен университет "Неофит Рилски" – гр. Благоевград. Представени са присъствалите официални лица и изказванията на ръководителите на двете катедри. В изказването на ръководителя на катедрата в УНСС доц. Андрей Нончев се поставя акцент върху тезата, че съвременната социологическа общност страда от дефицит на памет, което трябва да бъде поправено чрез приемствеността между поколенията и намиране на връзка между минало и настояще. Според доц. Мария Серафимова,

ръководител на катедрата в ЮЗУ, е трудно да се изброят приносите на Живко Ошавков за установяването на социологията като наука, налагането на емпиричните изследвания, разгръщането на социологическата асоциация. Не са пропуснати и думите на Антоан Шотаров, председател на Студентски съвет при УНСС, според който трябва да се гордеем с Живко Ошавков, да вземем пример от него. Сред изказалите се са изброени проф. Веска Кожухарова, доц. Емилия Чевгелова, проф. Стоян Михайлов, проф. Благой Колев, доц. Здравка Тонева, проф. Иванка Съйкова, които допълват спомените за Живко Ошавков в една жизнена история и разкриват преживяванията на различни поколения в различни времена.

4. Участия в конференции в страната (хартиен или електронен вариант)

22. *Стоянова, М. (2003) Конфликтите на българския преход – панацея за икономиката и обществото или...?* Доклад, изнесен на научна конференция, състояла се на 27 ноември 2003г., в УНСС, София

В: Благосъстояние и икономически растеж при ефективно функционираща пазарна икономика. София: Университетско издателство "Стопанство", 2003, 138-142.

В доклада е представена картина на трансформационните процеси в българската икономика при осъществяване на нейния преход от централно-планова към пазарна. Подчертано е, че този преход е дълбоко конфликтен по своя характер и начин на проявление и е обект и предмет на изучаване от различни науки, в т.ч. и от социологията на конфликтите. Прецизният научен анализ не търпи шампата на догматичност и апологетика, нито на едномерност в изследователския подход, а точно обратното – на интердисциплинност, т.е. съчетаването на икономически, социологически, политологически, психологически, конфликтологичен, управленски подход. Целта е изучаването и анализирането на социалните и икономическите измерения на трансформационните процеси у нас да се извършват в по-голяма дълбочина, мащабност и обективност. Едно от тези измерения са конфликтите на прехода, известни още и като индустриализационни конфликти.

1. Какво представляват конфликтите на прехода у нас? 2. Кога конфликтите са панацея за икономиката и обществото и кога нещо друго? 3. Какви са реалностите в България, или може ли да се твърди, че развитието на страната през последното десетилетие на прехода има конструктивен характер? 4. Какво да се прави?

Конфликтите на прехода са дефинирани като пряк и косвен сблъсък (стълкновение) на социалните сили срещу съществуващия обществен ред (наричан социализъм), явно или скрито състояние на противоборство срещу обективно разминаващите се интереси, цели и тенденции на развитие на социалните субекти (състояние на депривация), особена форма на историческо движение към ново социално единство – демокрация (икономическа, индустриална и политическа).

Вниманието е акцентирано върху двете основни функции на конфликтите – *конструктивна и деструктивна* – и тяхното проявление и предизвикани ефекти в консенсусните и дебатиралите общества. Направен е изводът, че в дебатиралите общества, каквото е българското, конфликтите не се възприемат като норма в обществото и не са предпоставка за градивност, а обратно, поради което е налице стремеж да бъдат потискани и заглушавани. Механизмите на управление са неясни и/или често неадекватно прилагани. Ефектите от функционирането на конфликтите

имат смесен характер и не рядко преобладаващо деструктивен. В условия на преход конфликтите се превръщат в своеобразен отдушник на негативно засегнатите слоеве в обществото и се проявяват в различни форми – словесна агресия (вербална и епистоларна), физическа агресия (преследване, рекет, саморазправа, убийства), както и във вид на протести, митинги, стачки и др.

Върху основа на авторски емпирични изследвания на трансформационните процеси в България за периода 1989 – 2002 г. е направено обобщение, че в българския повече от десетгодишен преход от един индустриализационен модел към друг се проявява по-силно деструктивният характер на конфликтите, отколкото градивният. Това твърдение се доказва чрез документалния анализ на трансформациите в българското общество. Очертани са пет конфликтни зони – демографските проблеми; проблемите в здравеопазването и здравния статус на населението; проблеми в закъснялата реформа в социалното осигуряване; в заетостта и безработицата; подходния статус и обедняването на домакинствата и населението като цяло. За деструктивния характер на прехода говорят и резултатите от емпирични изследвания, свързани с трансформацията на публичната собственост, проведени от авторката през периода 1989 – 2002 г. Експертните мнения на респондентите потвърждават, че се влошава жизненият стандарт, променя се и начинът им на живот, нарушават се собствените им права и интереси в различните процедури по приватизация, ликвидация, обявяване в несъстоятелност (по раздържавяване на собствеността). В тези процедури се проявяват следните зони на трудови конфликти: при прекратяване действието на колективните трудови договори (след включване на предприятието в процедура по ликвидация и несъстоятелност); при превръщане на работниците и служителите в социални кредитори на своите предприятия; при освобождаването им от работа без виновно поведение; при ограничаване участието им в разработване и предлагане на оздравителен план на предприятието; конфликтност поради пренебрегване оценката на човешкия капитал и пр. Конфликтни зони са налице и при избора и реализацията на конкретни механизми за социална защита на засегнатите от трансформационните процеси – механизми за социално осигуряване и за социално подпомагане на потърпевшите от структурната реформа на българското общество в преход. Неодобрението към провежданата у нас социална политика експертите изразяват по следния начин – "това не е политика, а мимикрия", "остатъчна по характер", а не изпреварваща предвижданите социални рискове и др. В заключението са предложени възможни мерки за управление на конфликтите в българското общество в преход, някои то които се отнасят до необходимостта да има политическа воля, за да се приемат, разбират и признават конфликтите, съответстващи на трансформационните процеси; постигане на обществен консенсус за конфликтите като социална норма и регулатор на социалните отношения; търсене и прилагане на нови подходи и механизми за управление на явните конфликти и/или за прогнозиране и овладяване на латентните; скоростно институционализиране на конфликтологичното знание и подготовка на необходимите специалисти по конфликтология и социология на конфликтите.

23. Стоянова, М. (2005) Несъстоятелността – институция на социалната промяна. Доклад, изнесен на научна конференция в УНСС – 5 юли 2003 г., посветена на 30 г. от създаването на специалността.

В: Социология и икономика. София: Университетско издателство "Стопанство", 2005, 195-202.

В доклада е защитена тезата, че в условията на трансформация на публичната собственост несъстоятелността се явява по-скоро механизъм (инструмент) за раздържавяване, отколкото институция на социалната промяна в България. В защита на тезата е даден отговор на следните въпроси – защо несъстоятелността е институция, защо е превърната в механизъм за раздържавяване на публичната собственост, кога и как несъстоятелността ще се превърне в институция на социалната промяна.

Авторското определение на несъстоятелността като институция е следното: съвкупност от неформални ограничения и формални правила или законодателни норми, които регулират взаимодействията между длъжници и кредитори. Неформалните ограничения са органична съвкупност от неписани норми, конвенции, митове, традиции и морали ценности, които ограничават индивидите в преследването на цели. Формалните – това са правилата, писании от определени актьори, които се кодифицират и приемат от индивидите и групите.

Даден е отговор на въпроса защо несъстоятелността е превърната в механизъм за раздържавяване на публичната собственост чрез оценяване на степента на институционализация на несъстоятелността у нас през периода 1989 – 2002 г. Защитена е тезата, че степента на институционализация на несъстоятелността е ниска, поради което се използва от управляващите по-скоро заради инструменталната ѝ полезност – да ускорява раздържавяването на собствеността, отколкото заради предназначението ѝ – за финансово оздравяване на длъжниците и/или за справедливо удовлетворяване на кредиторите и създаване на образци на поведение в обществото.

Върху основата на 19 случая на несъстоятелност на търговски дружества – търговци от публичния сектор – е направено оценяване на степента на институционализация на несъстоятелността, като е приложена методиката на Nedelman (1995). Установено е, че у нас социалната практика по несъстоятелност може да се определи като притежаваща **ниска степен на институционализация**. Основанията за тази оценка са изведени от изследваните случаи и от авторските наблюдения и системно изучаване на социалната практика по несъстоятелност у нас. С емпирични аргументи се доказва, че все още несъстоятелността у нас не се възприема като институция от субектите на процеса по несъстоятелност и са изяснени някои от причините за това, споделени от респондентите. В заключение е даден отговор на въпроса кога и как несъстоятелността би могла да се превърне в институция на социалното развитие, възприемана с положителен знак (конотация) в обществото. От гл.т. на настоящето и бъдещето е необходимо да се ускори процесът на интернализиране на несъстоятелността за превръщане на нормите, принципите и ценностите ѝ в публични образци на поведение в обществото. Интернализирането ще доведе до регулиране на интересите на различните субекти на несъстоятелността – длъжници и кредитори, печеливши и губещи, партньори и контрагенти на субектите в пазарната среда, ще ограничи конфликтите на интереси, отклоненията в поведението им и ще изпълни основната си терапевтична роля – да намалява неопределеността в икономиката и обществото и да ги оздравява.

24. *Стоянова, М. (2007) Организираният туризъм в град Средец – минало, настояще и бъдеще.* Доклад, изнесен на научна конференция "Село и туризъм", ИС при БАН, 06.06.2006 г., София.

В: Село и туризъм. С., 2007, 144-154.

Докладът представлява анализ на резултати от авторско изследване на развитието на туризма в гр. Средец, общински център на 32 села, разположен

географски в полите на Странджа планина. Това е малък град, който отговаря на дефиницията на ЕС за селски район. Поради интересното си географско положение, добри климатични условия, древни исторически забележителности и културни традиции и обичаи на населението може да се твърди, че тук са налице възможности за развитие на алтернативен туризъм в общината като цяло. Защитена е тезата, че в миналото гр. Средец и общината се е развивал предимно масовият туризъм, докато в настоящето и в близкото бъдеще значимо място ще заема алтернативният туризъм с неговите разновидности – културен, селски и екотуризъм. В защита на тезата е даден отговор на следните въпроси: 1. Какво представлява Средецка община като дестинация за организиран туризъм?; 2. Как се е развивал организираният туризъм в миналото и как в настоящето?; 3. Кои са основните фактори, влияещи върху развитието на алтернативния туризъм в сегашните условия? 4. Какви са перспективите пред културния, селския и екотуризма в Средецка община? За целите на доклада е направено емпирично изследване за развитието на туризма в града и общината по метода кейс-стади, чрез прилагане на анкета, дълбочинно интервю и изучаване на документи (в т.ч. и краеведческа литература). Изведени са основните направления, в които следва да се развива алтернативният туризъм в общината според мнението на респондентите от емпиричното проучване – разгръщане на активността на различни фирми, организации, сдружения и др. в решаването на конкретни задачи, например по регистриране на желаещите и подходящите за този бизнес хора; съставяне на баланс на условията – положителни и негативни за стартиране на този бизнес; съдействие за възстановяването и развитието на обекти и прояви на местната селска култура – стари къщи, манастири, исторически места, традиционни празници, обичаи и др.; организиране на обучение и квалификация за туристическа дейност; стимулиране от общината на предприемчивите в алтернативния туризъм чрез данъчни и други облекчения; предоставяне на информация на желаещите за условията и възможностите за ползване на съответната финансова подкрепа от общината и от различните чуждестранни фондове и програми.

25. Стоянова, М. (2008) Студентите от специалностите по социология от българските държавни университети за образованието по социология. Участие в кръгла маса с доклад "Младите социолози за образованието по социология", 17-18 май 2008 г.

В: Младите социолози и образованието по социология. Благоевград, 2008,159-180.

Статията представя и описва основните панели на провела се през 2007 г. кръгла маса на тема "Младите социолози за образованието по социология". В нея са представени трите тематични панела, около които се разгръщат дискусиите по презентациите на студентите от петте държавни университета в България (ПУ, ВТУ СУ, ЮЗУ, УНСС), където се обучават студенти по Социология. Става ясно, че студентският форум е организиран по идея на Клуба на социолога при Югозападния университет, катедра "Социология", и Българската социологическа асоциация. Съдържанието на статията се движи съобразно проведените панели, както следва: Първи панел – *Особености на образованието по социология* – е посветен на въпроси относно предизвикателството да си студент по социология, какво дава и какво взема социологията на студентите, за структурните промени в образователния процес, ефектите от прилагането на кредитната система. Втори панел – *Една специалност в различни варианти* – студентите от УНСС запознават студентската аудитория с най-новите учебни планове, техните предимства и роля в учебния процес. Трети панел – *Другата страна на образователния процес* – студентите представят резултати от

проведени групови дискусии, изразяват лични мнения и оценки за удовлетвореност и неудовлетвореност от обучението по социология. Неудовлетвореността се свързва с разминаването между предварителните нагласи и очаквания, които кандидат-студентите формират при кандидатстване по специалността, и реалностите, които ги следват по време на обучението. Четвърти панел – *Една специалност в различни варианти* – е посветен на направените множество интервюта със студенти, преподаватели, студенти и преподаватели и само преподаватели. Направен е анализ и на резултатите от блиц анкетата, свързана с профилите на преподаватели и студенти. В статията се отбелязва, че студентите традиционно провеждат подобни форуми от 2003 г., което се предава и на студентите от ВТУ, ПУ и СУ.

26. *Стоянова, М. Три гледни точки за програмата САПАРД.* Доклад, изнесен на научна конференция "Селото между оптимизма и трезвата преценка", 5 юни 2008 г.

В: Българското село – между романтиката и трезвата преценка. Троян, Изд. АЛЯ, 172-179.

Докладът е посветен на развитието на българското земеделие в настоящето и близкото бъдеще. В него е споделян конкретният опит на трима фермери по реализацията на проекти по програмата САПАРД – новата европейска практика за развитието на селото и селското стопанство у нас. Защитена е тезата, че програмата САПАРД е по-скоро предизвикателство към българските фермери да се научат как да работят при условията на членство на страната ни в ЕС, отколкото да реализират големи печалби (доходи). В защита на тезата е даден отговор на следните **въпроси**: Какъв е опитът на трима български бенефициенти на програмата?; Какви са ефектите и проблемите от изпълнението на проектите на изследваните случаи?

Изследваните три конкретни случая са: ферма на земеделски производител в с. Войводино, специализирана в областта на семепроизводство и производство на плодове – "Агростил ООД" – Перушица, занимаваща се с производство на селскостопанска продукция със специализация в производството на трайни насаждения, и "Юро Драйт" ООД – Карлово, ориентирана към първична преработка и сушене на плодове и зеленчуци. Анализът на данните от емпиричното изследване на конкретните три случая разкрива полезните ефекти и наличните проблеми в изследваните фирми при кандидатстването и при изпълнението на проекти по Програмата САПАРД. В заключение са изведени предложения, установени по емпиричен път, за необходимостта от усъвършенстване на проектната дейност, за разгръщане на предприемаческата инициатива и за пълноценното използване на финансовата помощ от еврофондовете с инвестиционна цел – за внедряване на нови европейски добри практики в българското село и стабилизиране на земеделския сектор.

27. *Стоянова, М. (2011) Кражбите на юридически лица – конструиране на неравенства.* Доклад, изнесен на конференция "Неравенство и бедност: тенденции в съвременна България и европейски контекст", 13 май 2009 г. в УНСС (Конференцията е проведена съвместно от УНСС и Института за изследване на общества и знанието при БАН (ИИОЗ), съгласно проект на ФНИ № ДОО 2-284/18.12.2008 при МОН).

В: Неравенство и бедност. Тенденции в съвременна България и европейски контекст. София: ИИОЗ-БАН, 2011, 234-244.

В този доклад анализът е посветен на феномена "кражба на юридическо лице". Защитена е тезата, че в съвременното българско общество феноменът е индикатор не само за икономическо престъпление, но и за конструиране на неравенства. За аргументацията на изложението допринася отговорът на следните *въпроси*: Какво представлява феноменът "кражба на юридическо лице"?; Как е диагностициран в българското постпреходно общество?; По какъв начин се формират нови социални неравенства в обществото вследствие кражбите на юридически лица?; С поглед напред? Авторката приема, че изследваният феномен няма официална дефиниция и твърди, че в социологическата литература липсва такава, както и че не са правени емпирични изследвания на феномена. В изложението се изхожда от разбирането, че това е икономическо престъпление. Тази празнота е частично запълнена от проведено под нейно ръководство експресно сондажно емпирично социологическо изследване през 2008 г. от фондация МОКСИ, заявено от Асоциацията на българските бизнес консултант и списание "Правен свят". В статията са потърсени начини за диагностициране на феномена, на актьорите като преки извършители на деянието, както и на причините (субективни и обективни) за извършването му. Представени са и механизмите за извършване на кражбите, както следва: принуждаване на собственика на фирма да подпише, че се отказва от собствеността в полза на едно или друго лице, на една или друга фирма чрез изнудване, бухалки, насилие, отвлечения, разстрели; чрез вдигане на капитала; чрез пререгистриране на фирмата; чрез неистински записи на заповед; чрез чужди инвеститорски фирми, които купуват фирми у нас или ги "превземат отвътре". Направен е основен извод, че кражбите на юридически лица са показател за това, че в България се извършват икономически престъпления, за които правните и обществените санкции все още не постигат баланс между престъпление и наказание. Съществуващият дисбаланс създава подходящата среда не само за конструиране на неравенства, но и за тяхното разширяване и задълбочаване в обществото ни.

28. Стоянова, М. (2009) Социологически аспекти на трудоспособността и човешкия капитал. Втори етап на проект "Пазарна оценка на публичните и частните инвестиции в човешки капитал, формиран в степените на висшето образование", финансиран от Фонд "Научни изследвания" на МОН за периода 2008 – 2010 г. Участие с презентация на кръгла маса, 12 май 2009 г. , Пловдивски университет.

В: Пазарна оценка на публичните и частните инвестиции в човешки капитал, формиран в степените на висшето образование. София, ИК "Труд и право", 2009, 124-140.

Дефинираният проблем е разработен в аналитично-оценъчен план, позовавайки се на общоприети теоретични концепции и тези. След методологичните уточнения на понятията "способност за труд" и "човешки капитал" се прави преход към изясняване на методологичните и методически проблеми на социологическото изучаване на реализацията на индивидуалната способност за труд и на тази основа се анализира реализацията на образователния статус на заетите специалисти с висше образование, тяхната увереност и самочувствие за притежаваната способност за труд, за възможностите за самостоятелно изпълнение на трудовите задачи, на индивидуалните ползи от реализирания професионално-квалификационен статус, както и на удовлетвореността от получаваните доходи.

На теоретико-методологично равнище се прави анализ на концепциите и разбиранията за същността и съдържанието на способността за труд (трудова

способност). В това понятие се влага разбирането, че способността за труд е комплекс, органично единство "от индивидуално натрупаните общи и специализирани знания, професионални умения, трудови навици и нагласи за труд". Теоретичният анализ се разширява в посока разграничаване на знанието от гледна точка на личността и от гледна точка на организацията. Освен това индивидуалното знание се класифицира или типологизира като експлицитно и тацитно, чрез което се обосновават модели и методики на формиране на индивидуалното знание. Пряко с теоретичните концепции за знанието и неговото прилагане в продуктивната дейност на индивидите и организациите се обосновават и теоретичните концепции и тези за човешкия капитал. В теоретичен аспект наред с човешкия капитал са представени и концептуалните възгледи за идентифициране и на други нематериални капиталови фактори на продуктивността на човешката дейност като социален и организационен капитал, очертани са различията между човешки, социален и организационен капитал, както и критериите за тяхното разграничаване. Теоретичното изясняване и прецизиране на понятийния апарат е подкрепено с позовавания на научни изследвания и постижения на наши и чуждестранни изследователи и учени.

Основна част от съдържанието на разработката е посветена на анализ на резултатите от емпирично социологическо изследване на реализирания образователен статус на заетите в България. По-конкретно са обхванати такива аспекти на трудовата и професионална реализация, като: свободен достъп и съвършенство на конкуренцията при кандидатстване за работа; конкурентни предимства на знанията и уменията при кандидатстване за работа; начини, форми и методи за подбор на кандидати; методи за оценка на знанията и уменията на кандидатите; дефиниране на изисквания за заемане на длъжностни позиции и пр. В аспекта на удовлетвореността и самочувствието за притежаваната способност за труд, на възможностите за самостоятелно изпълнение на трудовите задачи са направени следните оценки: оценка на най-търсените професии и специалности; оценка на качеството на обучението в университетите и висшите училища; оценка на компетентностите (на придобитите знания и умения в образователно-квалификационната степен на висшето образование) за самостоятелно изпълнение на трудовите задачи; оценка на индивидуалните ползи от реализирания професионално-квалификационен статус; оценка на масовите професии и длъжности на основата на заеманите от анкетираните лица длъжностни позиции; оценка на възможностите на заеманата длъжност за кариерно развитие; оценка на работодателските, фирмените политики и практики за повишаване на професионалната квалификация и други форми на обучение; оценка на съответствието на заеманата длъжност с придобитата специалност и образователна степен; оценка на удовлетвореността от работата; оценка на удовлетвореността от получаваните трудови доходи.

В заключението са направени обобщения и изводи относно целесъобразността на методологията и методиката на проведеното емпирично социологическо изследване, реалистичността на получените резултати, както и оценка на ефективността на фирмените социални политики и практики.

29. Стоянова, М. (2010) Професионалната реализация на специалистите с висше образование: конкурентни предимства и пазарни деформации. Доклад, изнесен на научна конференция в ПУ, 24 юли 2010 г.

В: Конкурентни позиции на университетите и висшите училища на пазара на труда в България. София: Изд. "Труд и право", 2010, 67-84.

Статията е част от монографична разработка "Конкурентни позиции на университетите и висшите училища на пазара на труда в България", продукт на изследователски проект на тема: "Пазарна оценка на публичните и частните инвестиции в човешки капитал, формиран в степените на висшето образование", финансиран от Фонд "Научни изследвания" на МОН през периода 2008 – 2010 г. В съответствие с разпредените изследователски ангажименти между членовете на изследователския колектив авторката е разработила следния кръг от проблеми. На първо място е направена кратка систематична характеристика на емпиричното социологическо изследване, разработено за целите на изследователския проект и проведено сред 880 специалисти с висше образование до 35 г., наети по трудово и/или служебно правоотношение. По-конкретно са обосновани основата цел на изследването, неговият обект и предмет, методиката на формиране на извадката, методиката на регистрация, организацията на разработване и провеждане на изследването. Посочени са ключовите характеристики на ЕСИ, тъй като те имат пряко отношение към резултатите. Анкетиранията лица са както от частния сектор и по-конкретно от 100-те най-големи български компании по класификацията на вестник "Капитал 2009 г.", допълнени със структуроопределящите предприятия от 28-те области, така и от публичния сектор. На второ място е направен социо-професионален профил на специалистите с висше образование, попаднали в извадката по критериите: сектори на заетост, придобита образователно-квалификационна степен (бакалавър по професионални направления), характер на извършваните дейности, повишаване на професионалната квалификация, трудова мобилност (външна и вътрешна). На трето място е анализирана професионалната реализация на специалистите: конкурентни предимства и пазарни деформации. С оглед на адекватното интерпретиране на резултатите от изследването са направени методологични уточнения и дефинитивни определения на основни понятия като: професия и професионална реализация, специалност, длъжност, знания и умения, професионална компетентност, за което авторката се е позовала на редица литературни източници и приложни разработки. Резултатите разкриват еднопосочност, но и различия в оценките на анкетиранията специалисти по отношение на конкретните позиции и пазарните деформации, като различията са разграничавани по критерия – завършили съответни университети и висши училища. Безусловно е, че висшето образование се оценява като конкурентно предимство, с което се обяснява и подчертания пазарен интерес при избора на професия и специалност. В заключението върху основата на анализа на резултатите от проведеното ЕСИ са направени констатации, обобщения, изводи относно целите и методологията на изследването, актуалността на тематиката и очерталите се проблеми и предложения за тяхното преодоляване.

30. *Стоянова, М. (2011) Стигмата на обявените в несъстоятелност – една от формите на многообразие в единството.* Доклад, изнесен на научна конференция "Многообразие в единството", организирана от Съюза на учените в България, 2-3 юни 2011 г.

В: Многообразие в единството. История и теория, София, Съюз на учените в България, 2011, № 2, с. 53-62.

В настоящия доклад е защитена тезата, че стигмата на обявените в несъстоятелност по-скоро задълбочава единството в предразсъдъка на обществото, отколкото възприемането ѝ като една от формите на многообразие в единството. В защита на тезата е даден отговор на три въпроса: какво представлява стигмата на

обявените в несъстоятелност; защо тази стигма задълбочава единството в предразсъдъка на обществото; как поколенията в труда възприемат стигмата.

Под стигма на обявените в несъстоятелност в българската социална практика се разбира *дамгосване и заклеимяване на търговеца длъжник, опозоряване на неговото име и загубване на социалната му идентичност (заличаване от търговския регистър и от пазара)*. Обявените в несъстоятелност носят негативно морално петно върху себе си, което по силата на предразсъдъчното мислене ги прави различни от другите търговци – "нормалното мнозинство". У нас да бъдеш стигматизиран като несъстоятелен, означава, първо, да си регистриран като търговец; второ, да си трайно задължнял или свръхзадължнял и трето, да си спрял разплащания с кредиторите (обслужване на кредитите), държавата (публичноправните задължения) и контрагентите (по търговски сделки)². Некоректното поведение на търговеца предизвиква конфликтност и загуба на доверие от доставчици, клиенти, потребители, медии и пр., което общественото мнение свързва преди всичко с лош мениджмънт или с престъпления.

Отличителният белег търговец в несъстоятелност се придобива с решение на съда при откриване на производство по несъстоятелност за него. След името на търговеца задължително се вписва символния знак – в несъстоятелност. Публичността на търговеца чувствително нараства след регистрацията му в търговския регистър. Клеймото в несъстоятелност предупреждава кредитори, партньори и контрагенти на търговеца, че той е загубил финансовата си автономност и че изходът от съдебната процедура по несъстоятелност е обявяване на несъстоятелността и заличаването му от регистъра и от пазара. Това клеймо активизира всички кредитори да търсят съдебно признаване на своите вземания, което силно стигматизира търговеца – в несъстоятелност.

В модерните общества стигмата на обявените в несъстоятелност се възприема по различен начин. Във френската е стигматизиран само търговеца длъжник, в германската – търговеца и нетърговеца, в англо-американската също търговеца и нетърговеца. В европейските общества, за разлика от английското и американското, стигмата на обявените в несъстоятелност се разглежда единствено като негативна характеристика на стигматизирания и трайно се съхранява в европейската социална практика по несъстоятелност. Такова единство в предразсъдъка е налице и в най-новото време. Както в рамките на ЕС, така и у нас стигматизирането се проявява в деловите среди, в правната рамка и в културното и обществено поведение.

Тезата за *наличие на стигма на обявените в несъстоятелност търговци* се потвърждава и от резултатите от емпиричното изследване на 4-те поколения в труда, проведено от авторката (2011 г.)⁴. На представители на тези поколения са зададени следните *въпроси*: 1. Какво разбирате под "несъстоятелност", "фалит" и "банкрут"?; 2. Ако сте ръководител, какво бихте направили, за да не изпадне в несъстоятелност Вашето предприятие?; 3. Бихте ли предприели нов бизнес (за втори път)?; 4. Бихте ли инвестирали в предприятие с финансови затруднения?; 5. Бихте ли направили поръчка в предприятие, което преди това е претърпяло фалит?

Поколенческата визия на несъстоятелността потвърждава убедеността, че задължнялостта се възприема като измама спрямо кредиторите и се тълкува като нравствено провинение, срещу което следват порицание и наказание. И до днес съществува обремененост на съзнанието, унаследена още от прабългарите, която се изразява в това, че отговорността по имуществените задължения се свързва не с имота, а с личността на длъжника. Това наследствено мислене продължава да битува и до днес – длъжникът е лъжец и измамник спрямо своите кредитори. Поради неразграничаването на посочените отговорности в българската народопсихология понятието

несъстоятелност се възприема с две значения – като стигма и като допустим етап от развитието на бизнеса (дейността на търговеца).

В заключението е направено обобщение, че несъстоятелността е форма на многообразието в обществения живот, неразделна част от пазарната икономика. Въпреки че поколенията нямат единно разбиране за понятието "несъстоятелност", всички го усещат като стигма, а по-младите – и като етап от жизнения цикъл на бизнеса. Посочено е, че в близка перспектива е необходимо да се усъвършенства системата по несъстоятелност в посока към изпълняване на Лисабонската стратегия за преодоляване стигматизирането на фалита на предприятия и за провеждане политика на втори шанс⁵. В контекста на тази стратегия е необходимо да се *разработи нова държавна политика* в следните направления: образование и комуникационна политика; оптимизиране на правната регламентация на целия кръг обществени отношения, свързани с търговската несъстоятелност; активно подпомагане на изложени на риск търговци и на търговци, започващи отново (за втори път) бизнес.

31. *Стоянова, М. (2012) Несъстоятелността – форма за трансформация на собствеността в България след 1989 г.* Доклад, изнесен на национална научна конференция "Обществената трансформация в България, Европа и света", 16-17 ноември 2012 г., УНСС

В: Обществената трансформация в България, Европа и света. София: Издателски комплекс – УНСС, 2012, 48-53.

В доклада се подчертава, че изследователските търсения на авторката през последните повече от 15 г. са в областта на новия институционализъм в социологията – едно от направленията на новата ИС. От края на 80-те и началото на 90-те г. на XX век това направление прави опит да осъществи синтез между достиженията на новата институционална икономика и традиционната социология (Fligstein, 2001).

Именно в този икономико-социологически и институционален контекст е направен анализ на моделите на търговска несъстоятелност, установени по емпиричен път, прилагани за трансформация на собствеността в България през периода 1989 – 2000 г. Анализирани са следните пет модела: от приватизация към несъстоятелност и от несъстоятелност към приватизация; от ликвидация към несъстоятелност; от изолация към несъстоятелност; от финансово оздравяване към несъстоятелност; обявяване в несъстоятелност. В заключението е очертана по-близката и по-далечна перспектива по отношение на българското законодателство по несъстоятелност – посочена е необходимостта от хармонизация с европейското законодателство, от повишаване степента на институционализация на несъстоятелността като институция и недопускане на нейната подмяна за достигане на политически цели.

32. *Stoyanova, M. (2009) Bankruptcy of the Agricultural Trader.* Участие в научна конференция с международно участие, 9 юни 2009 г., организирана от Института по социология при БАН, Българската социологическа асоциация и Съюза на учените в България.

In: Reinventing the Rural: Between Social and Natural. The Bulgarian Case. -Trojan, 2009, p. 187 – 197.

В доклада е отбелязан фактът, че след 90-те г. на XX в. основните емпирични изследвания на несъстоятелността са посветени на изучаване поведението на търговците длъжници от индустриалния, банковия и застрахователния сектор на икономиката (Стоянова, М. ЕСИ "Социални ефекти от търговската несъстоятелност –

1998 – 2000 г.). Подобни социологически изследвания на несъстоятелността на търговците в селското стопанство не са правени. Разработената от авторката методология за емпирично изследване на търговската несъстоятелност в индустрията може да бъде адаптирана и към селскостопанския отрасъл. **Тезата**, защитена в доклада, е следната: в условията на глобална икономическа криза и продължително реструктуриране на селскостопанския отрасъл съобразно вътрешния и европейския и световен пазар земеделските производители търговци у нас са по-близо до несъстоятелността, отколкото до конкурентния успех. В защита на тезата е даден отговор на следните въпроси: 1. Какво представлява несъстоятелността на търговеца – земеделски производител?; 2. Как земеделските производители се превръщат в субекти на процеса по несъстоятелност?; 3. Кои са факторите, които ги тласкат повече към несъстоятелност, отколкото към конкурентен успех?; 4. Каква е моментната снимка на несъстоятелността в селското стопанство, сравнена с тази в страната и в чужбина?; 6. Какво да се прави?

В доклада е направен анализ на статистическа и емпирична социологическа информация за състоянието на несъстоятелността на земеделските стопанства, регистрирани по Търговския закон като еднолични търговци (ЕТ) и търговски дружества (ТД) и към кооперациите, регистрирани по Закона за кооперациите у нас. Съгласно официалната агростатистика през изследвания период (2000 – 2007 г.) е налице тенденция към намаляване броя на търговците и на кооперациите. Към основните причини за прекратяване дейността на земеделските стопанства се отнасят такива, като: преминаване под праговете на земеделски стопанства, "вакантни" стопанства (не са развивали земеделска дейност, но са с намерение да станат активни), окрупняване на земеделските структури чрез вливане, преобразуване и пр. с цел окрупняване на земята и разнообразяване на специализацията в растениевъдството и услугите, както и в обявяване в несъстоятелност за някои от тях. Налице е информационна недостатъчност относно обявените в несъстоятелност търговски дружества в земеделския сектор. От данните на официалната агростатистика може да се направят само предположения, че такива съществуват. Например през 2007 г. има земеделски производители търговци, обявени в несъстоятелност, без да е уточнен броят им. Данните посочват, че броят на кооперациите е намалял в сравнение с 2005 г. с 23%, а на едноличните търговци с 16%. В заключение са направени изводи, че е налице информационната недостатъчност относно процедурите по несъстоятелност в земеделския сектор; отсъстват задълбочени изследвания, в т.ч. и социологически, по тази тематика; налице е необходимост от промяна – да не се загърбва, а да се проучва какво се случва със земеделските търговци в съвременните условия и да се търсят адекватни механизми за тяхната защита от фалити и стигматизиране. Направени са препоръки за близка перспектива: необходима е трезва и реалистична оценка на състоянието на българското земеделие след влизането ни в ЕС през 2007 г., тъй като приемането ни се извърши при ниско равнище на производството, което се изразява в недостиг на земеделски стоки и суровини за преработка на вътрешния пазар; необходимо е да се стимулират и мотивират българските земеделски производители чрез различни финансови и други средства – европейски и български; необходимо е по-бързо да се институционализира несъстоятелността на земеделските производители търговци като институция на социалната промяна, за да се възприема тя като елемент от жизнения цикъл на агробизнеса, а не като "мръсна дума"; необходими са комплексни научни изследвания (в т.ч. и социологически) на несъстоятелността в селскостопанския сектор, която вече трайно присъства в икономиката и в обществото ни.

5. Участия в конференции в чужбина или в страната, когато са организирани от международни организации

33. *Stojanova, Maruja (2007) Иновациона активност между бизнеса и академски институција б е намален в сравнение с 2005 г. угарске пре пристапана ЕУ. Доклад изнесен на XIII международна сесия на Власински сусрети, 29.08. – 01.09.2007 г.*

В: Традиционално и савремено у раду и животу људи у селу, Белград - Власотинце, 2007, 251-257.

Защитаваната в доклада теза е, че през последните 3-5 години бизнест в Българија по-скоро пренебрегва, отколкото стимулира взаимодействията с академичните институции по отношение на създаването и внедряването на собствени и съвместни интелектуални продукти.

В защита на тезата са анализирани частични резултати от емпирично социологическо изследване, проведено в периода март – јуни 2007 г. на тема "Академија – Индустрија", по проект ERA-MORE (European Network of Mobility Centre). Проучени са 93 българишки фирми, от които половината са големи, а останалите – средни и малки предприятия. Сред тях преобладават акционерните друшества – 52,7%. В отраслов аспект това са фирми от промишлеността – 25,6%, трговията – 25,6%, и производството и услугите – 21,9%. Даден е отговор на три въпроса: 1. Кои са конфликтните зони при създаването и внедряването на интелектуални продукти?; 2. Кои са причините за невнедряване на интелектуални продукти от бизнеста?; 3. Каково да се прави?

Анализът на резултатите разкрива наличие на две конфликтни зони – првата се отнася до создаването на иновационни продукти, а втората – до тяхното внедряване. По отношение на создаването на интелектуални продукти резултатите показват, че бизнест създава интелектуални продукти с практическа насоченост – такива, като: технологии, програмни продукти, вещества, материали, методици, хранителни добавки, уреди и др. Налице е ясно изразена конфликтна зона – разминаване между бизнесп организациите и академичните институции. Причините за това разминаване според анкетираниите се отнасят до спонтанния (несистемен) характер на взаимодействията академија – индустрија, до ниската степен на доверие между тях и до видимото пренебрегване на мястото на науката в практиката.

При втората конфликтна зона – внедряването, според респондентите бизнест има нагласи по-скоро за внедряване на малка част от интелектуалните продукти, създадени от академичните институции, отколкото обратното, което отново потврждава тезата за пренебрегване мястото на науката в практиката.

В заклучението са направени следните препоръки: необходима е целенасочена политика (фирмена и државна) за стимулиране на научната и внедрителската дейност на българишките бизнесп организации. Това изисква сериозни инвестиции и реинвестиции на част от печалбите на фирмите както за создаване на интелектуални продукти, така и за повишаване качеството на човешкият капитал.

34. *Stojanova, Maruja (2008) Европска пракса у развоју бизнеса сеоске привреде Републике Бугарске. (Новите европејски практики за развитието на бизнеста в селското стопанство на Р Българија). Доклад, изнесен на международна научна конференција XIV Власински сусрети, 4-6 септември 2008 г., Власотинци, Србија.*

В: Село у транзицији, Белград – Власотинце, 2008, 472-482.

В доклада "Европејски практики за развитието на бизнеста в селското стопанство на Р Българија" са представени някои проблеми, които съпътстват въвеждането на нови

европейски практики за развитието на бизнеса в селското стопанство. В изложението е даден отговор на следните въпроси: 1. Кои са тези практики?; 2. Какви са ефектите от реализирането на практики по програмата САПАРД?; 3. Какви са проблемите при усвояването на средствата от европейските фондове в настоящето? 4. Какво предстои да се прави в настоящето, в по-близкото и по-далечното бъдеще за преодоляване на проблемите?

В доклада се посочва, че през последните 60 години българското селско стопанство и българското село претърпява много метаморфози и колизии. От дребно разпокъсано частно земеделие, съществуващо до 1946 г., отново се реструктурира в частен селскостопански сектор на икономиката в България. Реструктурирането се осъществява чрез реституция на земята и ликвидация на организационните структури. Този процес продължава твърде дълго, болезнено и не съвсем успешно за отрасъла и за българското село. Оптимизмът за съживяване и преодоляване на рестрикцията идва от въвеждането на нови европейски практики в българската икономика, в т.ч. и селското стопанство.

Новите европейски практики представляват съвкупност от мерки/дейности за подкрепа на малкия и средния бизнес у нас, финансирани със средства от европейските фондове. Те съответстват на четирите основни приоритета на Лисабонската стратегия, а именно: 1. Европа и нейните региони да се превърнат в по-атрактивно място за инвестиции и работа; 2. Повишаване на нивото на знанията и новите технологии за повишаване на икономическия растеж; 3. Повече и по-добра работа; 4. Териториално сближаване и сътрудничество – трансгранично/транснационално, трансрегионално. Тези практики започват да се внедряват в България преди присъединяването на страната към ЕС и продължават и след присъединяването ѝ. Новите европейски практики преди присъединяването са прилагани през периода 2000 – 2006 г. Създават се върху основата на финансовата подкрепа на Съюза по линия на предприемаческите финансови инструменти – ФАР, ИСПА, САПАРД, Леонардо да Винчи и Сократ. Всяка от програмите има своя специфика, особености и приоритети. Основното им предназначение е финансово и политическо подпомагане на страната ни за присъединяване към еврозоната.

След присъединяването ни към ЕС (2007 г.) са създадени нови практики, свързани с финансирането от Структурните фондове на ЕС – Европейския фонд за регионално развитие; Европейския социален фонд и Кохезионния фонд, за периода 2007 – 2013 г. През този първи планов период конкретните европейски практики за развитието на бизнеса у нас са обвързани със следните стратегически приоритети на България – подобряване и развитие на базисна инфраструктура (транспорт и околна среда); развитие на човешките ресурси и подобряване на социалната инфраструктура; устойчиво и балансирано регионално развитие; развитие на селските райони и земеделието; повишаване на конкурентоспособността на българската икономика, развитие на малките и средни предприятия. Тези приоритети са заложили в Националния план за развитие 2007 – 2013 г., Националната стратегическа референтна рамка 2007 – 2013 г., в седемте оперативни програми: "Развитие на конкурентоспособността на българската икономика"; "Развитие на човешките ресурси"; "Транспорт"; "Околна среда"; "Регионално развитие"; "Административен капацитет"; "Техническа помощ", в Националния стратегически план и Програмата за развитие на селските райони и Националния стратегически план за рибарство и аквакултури и оперативна програма "Рибарство и аквакултури", както и в Националната стратегия за малките и средни предприятия през периода 2007 – 2013 г.

В доклада са анализирани някои ефекти от реализирането на европейските практики в българските условия. Резултатите от авторско емпирично изследване (2007 г.),

проведено с одитори от Дирекция "Одит на средствата от ЕС" при МФ, показват, че преобладаващи са икономическите и социалните ефекти. Социалните се свързват с развиване на предприемачески дух в младите българи, увеличаване на трудовата заетост на различни възрастови групи на село, увеличаване на доходите на заетите, намаляване колизиите в реструктурирането на отрасъла и в преобразуванията на селския живот чрез стимулиране на селскостопанския бизнес, подобряване условията на труд и бит на живеещите в селските райони. Икономическите ефекти имат пряко изражение в усвояване на финансови средства, в т.ч. и безвъзмездно, чрез грантови схеми, което стимулира развитието на бизнеса в селските райони и подобрява качеството на живот в селските общини. През периода 2000 – 2006 г. по програмата САПАРД са одобрени 3500 проекта, а по около 60% от тях са настъпили плащания. През следващия планов период 2007 – 2013 г. предстои България да усвои повече от 7 млрд. евро, отпуснати от европейските фондове, част от които ще бъдат предназначени по оперативната програма "Развитие на селските райони".

В доклада са представени проблеми при усвояването на средствата от ЕС, разкрити по емпиричен път, свързани с непълното и неефективно усвояване на предоставените финансови ресурси. Според официалната статистика средствата по ИСПА са усвоени в размер около 40-45%, а по САПАРД – около 60%. По-важните причини за това според интервюираните одитори са незадоволителното качество на представяните проекти; непрофесионалното управление на същите (допускане на корупционни схеми); трудностите, които бенефициентите срещат при осигуряване на съфинансиране; недостатъчния управленски и административен капацитет на оторизираните държавни институции; незадоволителната координация на институциите в тяхната работа.

В заключение са посочени възможни препоръки за преодоляване на проблемите по ефективното усвояване на средствата от ЕС, някои от които се отнасят до самоидентифициране на потенциалните и на реалните бенефициенти; усвояване на примери на добри практики при кандидатстване по проекти; спазване на ключовите принципи, които ЕС популяризира като добри практики за участие в проекти; активизиране на публично-частното партньорство като нова реално действаща практика у нас.

35. Stoyanova, Mariya (2016) Insolvency in Bulgaria Internalization of Generations at Work. Доклад от научна конференция в Дубай, 28-29 март 2016 г., публикуван в електронно издание: International Scientific and Practical Conference WORLD SCIENCE, ISSN 2413-1032, № 4(8), Vol.5, April 2016, 42 -46.

В доклада "Несъстоятелността в България – интернализиране от поколенията в труда" е направен анализ на резултати от непредставително панелно емпирично социологическо изследване, посветено на разбиранията и отношението на поколенията в труда към несъстоятелността и нейните функционални възможности. Авторката е изследвала проблема за екстернализацията на несъстоятелността от представителите на поколенията в труда (околовоенното поколение, поколението на прехода от патриархалност към модерност, поколението на растежа и дигиталното поколение) още през периода 2008 – 2010 и 2011 г. При изследването през м. октомври – ноември 2015 г. на представители на тези поколения са зададени същите въпроси, каквито и в предходните изследвания: 1. Какво разбирате под "несъстоятелност", "фалит" и "банкрут"?; 2. Познавате ли функционалните възможности на несъстоятелността?; 3. Какво бихте направили, ако бизнесът Ви изпадне в несъстоятелност? Изследването е проведено с цел участие в научната конференция в Дубай.

Данните от изследването, въпреки непредставителния си характер, отново потвърждават негативния факт (установен и в предходните изследвания), че работещите поколения нямат задълбочени знания и разбиране за несъстоятелността и нейните функционални възможности, поради което трудно я възприемат като институция, която регулира взаимоотношенията между длъжници и кредитори. По-скоро оправдават съществуването ѝ като обективно необходима и полезна за освобождаване на икономиката от губещи предприятия и нейното оздравяване, но не я възприемат като задължителна норма в обществото. За представителите и на четирите поколения несъстоятелността е стигма, а за по-младите още и етап от жизнения цикъл на бизнеса. Следователно резултатите от изследването защитават тезата за екстернализирането на несъстоятелността. Основният **извод** е, че е налице необходимост от повишаване степента на институционализация и на интернализация на несъстоятелността в българското общество. Необходимостта произтича и от паралелно протичащия процес на синхронизация на законодателствата по несъстоятелност в страните – членки на ЕС. Направени са предложения за възможни решения за осъществяване на естествен преход от екстернализация към интернализация на функционалните възможности на несъстоятелността на търговците у нас, което би повишило степента на институционализация на несъстоятелността в българското общество.